

PAPER DETAILS

TITLE: II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İSKODRA VİLAYETİNDE RÜSDİYELER

AUTHORS: İlkay ERKEN

PAGES: 463-507

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2132346>

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

İlkay ERKEN*

ÖZ

Osmanlı Devleti eğitimde temelden değişiklik teşebbüslerine Tanzimat Devri'nde başlamıştır. Bu dönemde ülke genelinde eğitimde ıslah gereği yaygın bir şekilde kabul edilmiştir. Islahın hangi kademedan başlayacağı tartışmalarında diğer alanlardaki yeniliklerin tatbiki için gerekli eğitimli kitlenin de temini amacıyla rüşdiyeler öne çıkmıştır. Rüşdiyelerin açılması ve yaygınlaştırılması eğitimin geneli için alınan kararların uygulanması sürecine benzerdi. Özellikle 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde eğitime dair alınan etraflı kararların tatbiki ve yaygınlaşması II. Abdülhamid Devri'nde olmuştur. İşkodra'da diğer okullar gibi rüşdiyelerin sayısı bu dönemde artmıştır. Rüşdiye programlarındaki değişikliklerle eğitimin niteliği de yükseltilmeye çalışılmıştır. Ancak rüşdiyeler İşkodra'da istenilen düzeye gelememiştir. Bunda mali açıdan vilayetin yaşadığı zorluklar etkiliydi. Ayrıca öğretmen teminindeki zorluklar da önemliydi. Geleneksel eğitim metotlarını tatbik eden öğretmenlerle yeni tarzda eğitim veren okulların istenilen seviyede mezun vermesi zordu. Bu okullardaki öğrenci varlığının ve müfredatın düzenli bir şekilde tatbik edildiğinin denetimi de yeterince yapılmamıştır. Nitekim denetimlerde görülen usulsüzlüklere karşı gerekli yaptırımlar tatbik edilmemiştir. Görevini gerektiği gibi yapmayan öğretmenlerin işlerine devamı bunun en açık göstergesiydi.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Balkanlar, Arnavutluk, Eğitim, İşkodra

* Dr. Öğr. Üyesi, 19 Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun, ORCID: orcid.org/0000-0002-7049-1058, E-posta: ilkay.erken@omu.edu.tr

İLKAY ERKEN

OTTOMAN JUNIOR HIGH SCHOOLS IN PROVINCE OF SHKODRA DURING THE REIGN OF ABDULHAMID THE SECOND

ABSTRACT

The Ottoman State started its attempts to change fundamentally in education during the Tanzimat Reform Era. During this period, the requirement for improvement in education was widely accepted throughout the country. In the discussions at which stage the improvement would begin, the Ottoman Junior High School-rushdiyes came to the fore in order to provide the educated masses required for the implementation of innovations in other fields. The opening and dissemination of these schools were similar to the process of implementing decisions for the overall education. It was in the reign of Abdulhamid the Second especially in the 1869 Maarifi Umumiye Ordinance, the application and dissemination of the comprehensive decisions regarding education. Like other schools in Shkodra, the number of rushdiyes increased during this period. The quality of education was tried to be improved with the changes in the Ottoman Junior High Schools' programs. However, rushdiyes could not reach the desired level in Shkodra. The financial difficulties experienced by the province were caused this. In addition, difficulties in obtaining teachers were also important. It was difficult to produce graduates at the desired level in schools that provided new style education with teachers who applied traditional education methods. The supervision of the student presence in these schools and the regular implementation of the curriculum had not been made sufficiently either. As a matter of fact, the necessary sanctions were not applied against the irregularities that observed during the inspections. The clearest indication of this was that teachers who did not fulfill their duties properly continued to work.

Keywords: Tanzimat, Balkans, Albania, Education, Shkodra

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire made innovations in the field of education in the 19th century. The main reason for this was the need for educated people in bureaucracy and reforms to be made. Thanks to these educated people, the Ottoman Empire would put into effect the innovations it wanted to implement in the Tanzimat Era. However, the desired innovations drew the reaction of some groups. For this reason, no innovations were made in primary schools. Instead, different schools were opened alongside the existing ones. This approach revealed two different applications in education. During this period, some of the schools were under the control of madrasah and

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

foundations. The newly opened schools were managed by the state. This situation also hindered the expected benefit from primary schools. Thus, the innovations that were thought to be made in primary schools were left aside. For this reason, it was primarily concerned with secondary schools. In this respect, the innovations of the Tanzimat Era were first applied in secondary and higher schools. Thus, rushdiyes-Ottoman junior high schools, of which we had seen various examples since 1838, were sought to be popularized. For this purpose, a school was established in 1848 to educate teachers for rushdiyes. Then, the number of rushdiyes in the borders of the Ottoman Empire increased to 100 in 1869.

One of the rushdiyes, whose numbers were increased by the Ottoman Empire, was opened in Shkodra in a period that can be considered early. In 1853, it was thought that Ottoman junior high schools would be opened in some parts of Rumelia. One of these, the Shkodra junior high school, was ready for education in 1856. Teachers and other needs were met at the school, and education began quickly. After this rushdiye in the town of Shkodra, another one was opened in Tirana in 1867. In the following years, the number of rushdiyes in the province was increased. The number of rushdiyes, which was two until 1872, increased to five in 1878/1879 with the addition of rushdiyes in the towns of Durres, Kruja, and Ulqin. In the same year, when a rushdiye was opened in Kavaje, this number increased to five again. In 1887, there were 300 students in the rushdiyes in the towns of Shkodra, Tirana, Durres, Kruja and Kavaje. Over time, the numbers of both teachers and students in these schools had changed. The number of students in 1895/1896 was close to 500.

In this period, the deficiencies of the schools were tried to be eliminated. The maps and books that were used in the lessons were requested from the central administration. These demands were met almost every time with the resources available. Repetitive needs over the years had been able to diversify. One reason for this was that the books requested by the school were different in the relevant year. In addition to their needs such as books and maps, the junior high schools in Shkodra province also had deficiencies in their buildings. However, there were difficulties in obtaining the necessary budget for the maintenance and repair of the buildings and the construction of new ones.

While these deficiencies were tried to be eliminated, on the other hand, attempts were made regarding the quality of education. We can say this from the idea of enriching the curriculum and giving foreign language education in these schools. In particular, Italian and French languages were required to be taught in the rushdiye of Shkodra. It was because the people

wanted to learn Italian due to their commercial relations and French in order to continue their higher education. Due to these languages were not taught in the official schools, the people of Shkodra were sending their children to non-Muslim schools. To prevent this, these languages should be added to the curriculum. However, this idea was not successful due to the problems to be experienced in teaching two different languages at the same time. For this reason, it was requested to generate a different solution for the teaching of the languages mentioned in Shkodra province.

In the work of increasing the number of the *rushdiyes* and improving the education processes in Shkodra province, the budget was one of the main problems that needed to be overcome. As a matter of fact, although the provincial administration identified the deficiencies regarding the schools, it had difficulty in finding financial resources for the necessary arrangements. When they asked this from the central administration, they generally did not receive a positive response. Because, according to the current regulations, most of the expenses of the *rushdiyes* would be covered by the local administration. Students would also be charged an annual fee. However, the provincial administration could not meet the education expenses as desired. However, there were schools in the province that were directly or indirectly supported by states such as Italy and Austria. The Shkodra provincial administration had difficulties in meeting the needs of official schools, could not construct new school buildings, and could not find teachers as desired. There were no financial problems in non-Muslim schools. Moreover, the people greatly preferred these schools. For this reason, positive responses were given to the requests for financial aid, which the central administration generally refused. The importance of Shkodra province in terms of its location and the activities of foreign states in education were wanted to be prevented. For this, efforts were made to eliminate the deficiencies of the official schools in the province of Shkodra. Most of the revenues of the province were left to Shkodra. The provincial administration also tried to cover the education expenses from the rents of the shops that were owned and the revenues of the lands it sold. However, it should be said that all these efforts were not sufficient.

In addition to the economic problems, it was very difficult to find teachers for the *rushdiyes*. Because the teachers to be assigned to the *rushdiyes* had to be graduates of the *Darülmualimin*. Since the *rushdiyes* were schools providing education in the new method, their teachers should have mastered this education technique. However, the schools where they were educated and the number of graduates were insufficient. On the other hand, as the efforts to increase the number of Ottoman junior high schools

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

continued, the need for teachers increased. In order to meet the emerging need, those who did not graduate from this school also worked as teachers in rushdiyes. A small part of the teachers in Shkodra rushdiyes were graduates of Darülmualimin. The teachers other than these were chosen from among those who were successful in the exams held by the determined committee. It should also be noted that these are students who have graduated from rushdiyes. This shows us that the junior high schools in Shkodra province had deficiencies in terms of teacher needs as well as financially.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde askeri alandaki yenileşme hareketleri¹ zamanla sivil hayata tesir etmiştir. Bu, II. Mahmud dönemi girişimlerden iddia edilebilir.² Bu dönemde Osmanlı aydınları içtimai ilerlemenin eğitimle olacağını düşünmekteydi. Eğitimle ilgili bu tasavvurun temelinde II. Mahmud ile başlayan hareketlerin ve Tanzimat Dönemi³ uygulamalarının tatbikinde

1. Tanzimat Dönemi'ne kadar eğitim alanındaki yenileşme hareketlerine askeri okullarla başlanmıştır. Bu yenileşme hareketleri I. Mahmud (1730-1754) döneminde başlamış, II. Mahmud (1808-1839) döneminin sonuna kadar devam etmiştir. 1775'te *Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun*, 1795'te *Mühendishâne-i Berri-i Hümayun*, 1827'de *Mekteb-i Tıbbiye*, 1834'te *Mekteb-i Harbiye* açılan okullara örnektir. Bunların tesisi yenilik teşebbüslerine karşı duran ve askeri alandaki tesirleri az olan medrese ve ulemanın tepkisine maruz kalınmadan gerçekleştirilmişti. Bu okulların açılması Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın teknik üstünlüğünü kabul ettiği anlamına gelir. Bkz. Sezai Öztas ve Ahmet Sait Candan, "Renovation Efforts in the Ottoman Education System until Tanzimat", *World Applied Sciences Journal*, Volume 19, Number 8, 2012, pp. 1225-1228; Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun", *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 514-516; Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berri-i Hümayun", *DİA*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 516-518; Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", *DİA*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 2-5; Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *DİA*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 115-119; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. IX, 2; Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, s. 63.

2 II. Mahmud medrese ve ulemanın tepkisine rağmen yenilik girişimlerinde bulundu. Ancak ulema ile karşı karşıya gelmemek için de dikkatliydi. Bunlardan en dikkat çeken 1824'te sıbyanlara getirilen devam zorunluluğuydu. Fermanda çocuklara *zârrıyyat-ı dîniyye* denilen temel İslami bilgilerin öğretilmesi amaçlanıyordu. Bkz. Kodaman, *a.g.e.*, s. 3; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 89.

³ Tanzimat Fermanı'nda mektep ve maarife dair ifade yoktur. Islahat Fermanı'nda ise bir maddede zikredilir. Bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 418-419; İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 467.

gerekli eğitimli kadrolara duyulan ihtiyaç yatmaktaydı. Bunun da yolu genel eğitimin yaygınlaştırılmasıydı. Bu gerekçelerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda eğitimde ıslahat ve yenilik teşebbüsleri görülmüştür.⁴

Yeniliklerin tatbiki için çoğu zaman hazırlık sürecine ihtiyaç duyulmuştur. Zira yeniliklere karşı kimi çevrelerin direnciyle karşılaşmıştır. Bu nedenle özellikle ilk kademe okullarla ilgili yeniliklerde farklı yollar izlenmiştir.⁵ Mevcut sıbyanların yanında, bunların ıslahına karşı olan çevrelerin tepkisinden sebeple, yine ilk kademedeki ibtidailer açılmıştır. Maarif Nezareti'nin himayesindeki bu okullarda merkezi bir program tatbik edilirken vakıf ve medreselerin himayesindeki sıbyanlarda böyle bir durum yoktu.⁶ Merkezi denetim ve eğitim programı dışında, istenilen düzeyin altında eğitim veren bu okullar varlıklarını uzunca bir süre korumuşlardır. Bu nedenle Tanzimat ile daha yoğun ıslah teşebbüslerinin görüldüğü ilk kademe okullarında istenilen mesafenin katedilmesi uzun ve zorlu uğraşları beraberinde getirmiştir.

Tanzimat Devri'nde muhtemel bir dirençle uğraşmamak ilk kademe okullarındansa ortaöğretime önem verildi. Böylece sistematik açıdan uygun görülmesi de yeniliklere orta ve yüksek eğitimde başladı. Osmanlı Devleti'nde rüşdiyelerin⁷ açılması 1838'e kadar götürülebilir.⁸ Bu okullara duyulan ihtiyaç o güne değin açılan meslek okullarından istenilen yeterlilikte mezun olmamasındandı. Nitekim *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun*, *Mühendishane-i Berrî-i Hümayun*, *Mekteb-i Tıbbiye* ve *Mekteb-i Harbîye*'ye giren öğrencilere yeniden okuma yazma öğretilmekteydi. Çare ise sıbyanlar üzerinde kurulacak okuldu. II. Mahmud bu okula rüşdiye demiştir. Buna dair

⁴ Bu dönemde düzenlemelerle önce yüksek ve ardından orta/ilköğretim düzeyinde eğitim kitleselleşir. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 194.

⁵ Bu yaklaşım daha II. Mahmud döneminde başlamıştır. Geleneksel eğitim kurumlarının ıslahında muhtemelen tepkiler doğacaktı. Böylece rüşdiye diyeceğimiz okullar açıldı. Benzer şekilde eğitimde yenilik ihtiyacını kabul eden Abdülmecid döneminde de geleneksel eğitim kurumlarında düzenleme öngörülmemiştir. Bkz. Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014, s. 164, 167.

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 376.

⁷ 1838'de açılması netleşen rüşdiyelerin 1781'de açılan I. Abdülhamid dönemindeki *Hamidiye* mektebinin bir devamı olduğu söylenebilir. Programlarındaki benzerlik, Bâbîâlî civarında bulunması ve memur ihtiyacının karşılanması amacıyla açılmaları bunu destekler. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, s. 86-87.

⁸ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 301.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

karar *Meclis-i Valâ*'da alınmıştır.⁹ Kararda *Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti* bu okullarla ilgilenmek üzere kuruldu. 1838'de *Mekteb-i Maârif-i Adlî*¹⁰ ve *Mekteb-i Ulûm-u Edebiye*¹¹ okulları açıldı.¹² Bu okulların açılma gerekçesi memur yetiştirmek¹³ ve mevcutları eğitmektir.¹⁴ Bu nedenle aslında meslek okulu olmalarına rağmen sonraki rüşdiyelere örnektiler.¹⁵

İlk derece okulların üzerindeki rüşdiyeler zamanla ortaöğretimde anıldılar.¹⁶ Rüşdiyelerin derecesi¹⁷ 1845'te *Muvakkat Maarif Meclisi* 'nde açıklandı. Nitekim rüşdiyeler, sıbyanların üzerinde, darülfünuna öğrenci hazırlayan orta dereceli okullardı.¹⁸ Böylece 1846'da *Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti* yerine kurulan *Mekâtib-i Umûmiye Nezareti*¹⁹ rüşdiyeler açmaya başladı.²⁰ 1847'de Kemal Efendi nezaretindeki okuldan iyi netice alınınca

⁹ Ergin, *a.g.e.*, s. 383-384.

¹⁰ *Adlî* olarak isimlendirilmesi hükümdarın mahlasının *Adlî* olmasındandı. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, s. 395. Okul *Mekteb-i İrfan* olarak da anılmıştır. Bkz. Cihan, *a.g.e.*, s. 165.

¹¹ Sivil halka okuma yazma öğretmek amacıyla bulunan sıbyanların üstündeki ilk mektep budur. İlk mezunlarını 1842 civarında vermiştir. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, s. 387.

¹² Öztürk, *a.g.m.*, s. 300-301.

¹³ Tanzimat ile Osmanlı idaresi her açıdan merkezileşmek istedi. Bu çabalar memur ihtiyacını doğurdu. Böylece Osmanlılık ilkesinin yaygınlaştırılması amacına hizmet edilecekti. Bkz. Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim ...", s. 466.

¹⁴ Müfredatlarında dini derslerin yanında Fransızca, coğrafya, matematik vb. dersleri barındırdığından ilk rüşdiyelerin örnekleridir. Bkz. Cihan, *a.g.m.*, s. 165-166.

¹⁵ Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim...*, s. 63; Cihan, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁶ Kodaman, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁷ Bazı araştırmacılar haklı olarak rüşdiyeleri ilk derecede değerlendirmiştir. Bkz. Karal, *a.g.e.*, s. 378.

¹⁸ İlk 1874'te açılan mülkî idadilerin birinci kademesindeki rüşdiyelerle durum 1880'li yıllarda değişti. Vilayet merkezlerinde rüşdiyelerle birlikte yedi; sancaklarda ise beş yıllık idadiler kuruldu. Neticede rüşdiyeler açıldıkları dönemin aksine ilköğretim derecesine geriledi. II. Meşrutiyet Devri'nde rüşdiyelerin ilköğretim derecesine indirilmesi çabaları arttı. 1913 tarihli geçici kanunla rüşdiyeler altı yıllık ibtidailere katıldı. Böylece numune rüşdiyeleri dışındakiler maarif tarihine karıştı. Bkz. Öztürk, *a.g.m.*, s. 302.

¹⁹ Bu değişiklik Evkâf Nezareti'ne bağlı ve iş göremeyen bir teşkilat yerine Meclis-i Maarif'e bağlı yeni bir merkezi kurum teşkil edildi. Bkz. Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim...*, s. 64.

²⁰ Ergin, *a.g.e.*, s. 441.

dört rüşdiye daha açıldı.²¹ Rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için 1848’de²² dârülmuallimîn açıldı.²³

Rüşdiyelerin sayısı²⁴ 1869 Maarif Nizamnamesine değin 100’e ulaştı.²⁵ Ayrıca nizamnamede²⁶ rüşdiyeler²⁷ tanımlanarak 500 haneyi geçen kasabalarda açılacakları belirtildi. Okul inşası, öğretmen ve diğer masraflarla²⁸ giderler vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktı. Rüşdiye mezunları idâdilere kabul edileceklerdi.²⁹ Müslim ve gayrimüslim çocuklarının birlikte eğitim alacağı rüşdiyelerde öğretim dili Türkçeydi.³⁰

Rüşdiyelerde önce dört yıllık program uygulandı. Sonradan altı yıla çıkarılsa da 1863’te beş³¹ ve 1869 Nizamnamesi ile yeniden dört yıl oldu.³² Nizamnamedeki haftalık dersler *mebâdî-i ulûm-ı diniye, lisan-ı Osmânî kavâ’idi, imlâ ve inşâ, Arabiye ve Fârisiye, tersîm-i hutut, ilm-i hesap defter tutma usulü, mebâdî-i hendese, tarih ve coğrafya ile jimnastik*’ti. Bunların

²¹ Numune rüşdiye mektebi Davutpaşa’daydı. *Usûl-i cedîd* ile eğitim alan öğrenciler kısa zamanda mesafe katetmişlerdi. Altı aylık eğitimle Bâbüâlî’de 11 Temmuz 1848’de padişahın nezaretinde imtihan edilmişlerdi. Bkz. Bkz. Öztürk, *a.g.m.*, s. 301; Cihan, *a.g.e.*, s. 169; Muammer Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. 15, s. 51.

²² Ancak 1848’den 1874’e kadar dârülmuallimîn-i sıbyan açılmadı. Bkz. Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (çev.) Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 168, 170.

²³ Ahmed Cevdet Paşa 1851’de müdür olarak atandı. Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 67-68.

²⁴ 1850’de İstanbul’daki beş okul 1852’de ona; 1863-1864’te 60’a ulaştı. Özellikle 1870 sonrasında rüşdiyelerin sayısı hızla arttı. 1876’da İstanbul’da 30, taşrada 359, toplam 389 rüşdiye vardı. Bu sayı 1895-1896’da 403 oldu. Bkz. Mustafa Şanal, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdulhamid*, C. 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 387; Cihan, *a.g.e.*, s. 170, 172, 176, 178.

²⁵ Kodaman, *a.g.e.*, s. 92

²⁶ Avrupa’daki modern eğitim kurumlarının örnek alınarak buralardaki eğitim anlayışının Osmanlı ülkesinde tatbiki düşüncesi vardı. Bkz. Karal, *a.g.e.*, s. 375-376.

²⁷ Rüşdiye artık idadilere öğrenci hazırlayan ilk derece okuldu. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 202-203; Cihan, *a.g.e.*, s. 179.

²⁸ Zengin ahali geliri nispetinde yıllık ücret vermekteydi. Fakir çocuklar için ücretsizdi. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 76.

²⁹ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, (haz.) Muzaffer Albayrak ve Kevser Şeker, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2014, s. 105-106.

³⁰ Sıbyanlarda eğitim dili mensup olunan cemaatin diliydi. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 68-69.

³¹ İsa Halis, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi*, Serhat Kitabevi, Konya 2005, s. 66; Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim ...”, s. 468.

³² Kodaman, *a.g.e.*, s. 92-93.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

yanında okulun bulunduğu mahallin yerel lisanı programa eklenecekti.³³ Ticaret merkezi yerlerde başarılı öğrencilere istekleri halinde dördüncü sınıfta Fransızca öğretilenecekti.³⁴ Ayrıca ders programı sonradan güncellenmiştir.³⁵

Bu çalışmada İşkodra vilayetinde rüşdiyelerin teşkili, binalarının inşası, tamiri ve eğitim giderlerinin karşılanması, öğretmen temini ve denetimi gibi hususlara değinilecektir. Bunların mevcut uygulamalarla uyumu tartışılacaktır. Bu yapılırken istatistiki bilgiler içeren devlet, vilayet ve maarif salnameleri ile maarif istatistik cetvelleri kullanılacaktır. Bu şekilde elde edilen ve başkaca çalışmalarda³⁶ rakamların zikredilmesiyle yetinilen hususlar arşiv vesikalarıyla birlikte değerlendirilecektir.

1. İşkodra'da Rüşdiyelerin Açılması

1847'de Davutpaşa'da açılan rüşdiyenin başarısıyla 1853'te ülke genelindeki rüşdiyelerin sayısı arttırıldı.³⁷ Bu yıl 15'i Rumeli'de olmak üzere taşrada 25 rüşdiye açılması kararlaştırıldı.³⁸ Bunların içerisinde İşkodra da

³³ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 106.

³⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s. 302; Kodaman, *a.g.e.*, s. 93-94.

³⁵ 1882'de din derslerine daha fazla saat ayrılırken Fransızca dersi yerini korudu. 1892'de eğitim süresi üç yıldır. 1892'den sonra Fransızca resmi rüşdiyelerden kaldırıldı. Programa dâhil edilen yeni derslerle ahlak ve din derslerinin yoğunluğu arttı. Türkçe'nin programdaki ağırlığı Arapçanın önüne geçti. Ancak program değişiklikleri taşrada hızlı bir şekilde karşılık bulamadı. Nitekim 1896'da Sivas rüşdiyesindeki dersler programa göre oldukça sınırlıydı. 1879'da maarif merkez teşkilatındaki düzenlemeyle *Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi* teşkil edildi. Müdürlüğe Selim Sabit Efendi getirildi. Bu dairenin çalışmaları rüşdiyelerin yaygınlaştırılmasında etkiliydi. 1888'de Maarif Komisyonu rüşdiyelerde değişiklik gereğine dair rapor düzenledi. Eğitim iki yıla inecek, idadilerin bulunduğu yerlerde rüşdiyeler idadilerle birleşecek, öğrencisi az olan kaza ve kasaba rüşdiyeleri kapatılacak ve binalarında ibtidailer açılacaktı. Raporda rüşdiyelerin derecesi ilk kademeydi. Böylelikle rüşdiyeler tasfiye olunacaktı. Raporun ardından 1892'de eğitim süresi üç yıla indi. Rüşdiyelerin merkezden idaresine devam edilen bu süreçte İstanbul dışındaki rüşdiyelerin idadilerle birleştirilmesi amaçlanmış, müstakil rüşdiyelerin idareleri ise muallim-i evvellere bırakılmıştı. 1901 ve 1902'de rüşdiye programlarında yine değişiklik yapıldı. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 225; Kodaman, *a.g.e.*, s. 96, 106-108, 111, 113; Şanal, *a.g.m.*, s. 388-389.

³⁶ Said Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 96-98.

³⁷ Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim...*, s. 64.

³⁸ Karara rağmen 1856'da çoğunun tesis edilmediği beyan edilse de 24 Mayıs 1855 tarihli belgede o güne değin taşrada 25 rüşdiye açılmıştı. Bkz. Cihan, *a.g.e.*, s. 171; BOA, *İ.MVL.* 333-14308, 7 Ramazan 1271/ 24 Mayıs 1855.

bulunmaktaydı. 2 Haziran 1853'te *Meclis-i Maarif-i Umumiye* kararı³⁹ ile İşkodra'da açılması düşünülen okulda 24 Ocak 1856'da eğitime başlandı.⁴⁰

İşkodra'da, 1853'te tesisi kararlaştırılan rüşdiye açılana kadar çeşitli işlemler yapıldı. Rüşdiyenin tesisi Mayıs 1855'te Meclis-i Valâ'da görüşüldü. Buna göre Rumeli'de mevkien önemli yerlerde rüşdiyeler açılacaktı. Bunlar öncelikle Tırhala, İşkodra, Yanya, Delvine ve Manastır'da bulunacak, masrafları hazineden karşılanacaktı. İşkodra'daki rüşdiyenin inşa masrafı belirlenerek İşkodra emval sandığından verilecekti. Yani öğretmen maaşı ve diğer giderler hazineden ödenecekti.⁴¹ Haziran 1855'te bu işe memur edilen *Meclis-i Maarif-i Umumiye Muavini*⁴² ile Hacı Efendi taşradaki okulları tedrisat açısından İstanbul'dakilerle mukayese edeceklerdi. Ayrıca okullara dağıtılmak üzere elifba cüzleriyle gerekli risaleleri beraberinde götüreceklerdi. İnşası düşünülen okulların öğretmenlerinin değerlendirilmesi ve temini de böylece tamamlanacaktı.⁴³ Böylelikle 1853'te açılması kararlaştırılan rüşdiyenin işlemleri Haziran 1855'te sonlandırıldı. Okul ise Ocak 1856'da tamamlandı.⁴⁴

İşkodra rüşdiyesi hızlıca istatistiklerde gösterilmiştir. 1856/1857 verilerini içeren H. 1274 devlet salnamesinden bu takip edilebilir.⁴⁵ İşkodra ile benzer zamanlarda, özellikle Rumeli'de, birçok rüşdiyenin açıldığı buradan anlaşılır. Zira 1857/1858'de imparatorluk genelinde 33 rüşdiye vardır. İşkodra Gölü kıyısında ve kale altındaki Eski Pazar civarındaki⁴⁶

³⁹ Demirel, *a.g.m.*, s. 52.

⁴⁰ Ali Bardhi, *Müfettiş Davut Boriçi'nin Günlüğünde (1870-1877) İşkodra Vilayeti'nde Eğitim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2009, s. 106.

⁴¹ Buna rağmen 21.712 kuruş hesaplanan inşa bedeli 49.712'ye ulaşmıştır. Bkz. BOA, *İ.MVL.* 333-14308, 5 Ramazan 1271/ 22 Mayıs 1855; BOA, *İ.MVL.* 372-16330, 4 Şevval 1273/28 Mayıs 1857.

⁴² Vehbi Efendi Rumeli'de Tırhala, İşkodra, Yanya, Delvine, Manastır rüşdiyelerinin açılışında ve diğer okulların tesisinde görevliydi. Bkz. BOA, *A.MKT.MVL.* 73-19, 4 Şevval 1271/20 Haziran 1855.

⁴³ BOA, *İ.MVL.* 333-14308, 22 Ramazan 1271/8 Haziran 1855.

⁴⁴ Tesis kararı kimi kaynaklarda açılış tarihi olarak verilir. Bkz. *Maarif-i Umumiye-i Celilesi İstatistiği*, 1310-1311 Sene-i Dersiyeh-i Maliyesine Mahsustur, Matbaa-yı Osmanîye, Dersaadet ty., s. 31.

⁴⁵ Öğretmen bilgisi yer almaz. Bkz. *D.S.*, H. 1274/M. 1857-1858, s. 131.

⁴⁶ Muallim-i evvelî Hüseyin Efendi'nin getirildiği söylense de ilk diploma örneklerinde Davut Efendi kaydı vardır. Okul daha sonra *Fush Çela*'ya taşındı. Davut Efendi rüşdiyedeki hocaların Türkçe bilmemeleri üzerine Türkçe bilen yardımcı ve ardından hoca oldu. Bkz. Bardhi, *a.g.e.*, s. 106-107; BOA, *A.MKT.MHM.* 98-22, 18 Muharrem 1273/18 Eylül 1856.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

İşkodra rüşdiyesinin 1858-1871 yıllarında muallim-i evveli Davut Efendi'dir.⁴⁷ Onun ardından 1876'ya kadar bu görevde Müderrîsandan Arif Efendi bulunmuştur.⁴⁸

İşkodra rüşdiyesinin ardından açılan diğer rüşdiye Tiran'daydı. İstatistiklerde Tiran rüşdiyesinin ve muallim-i evvelinin tespit edildiği yıl 1867'dir. Bu tarihten 1871'e değin muallim-i evveli Said Efendi'dir.⁴⁹ Onun ardından Ömer Efendi görevlendirilmiştir. Ömer Efendi'nin uzun sürmeyen vazifesi neticesinde buraya Veli Efendi tayin edilmiştir. Veli Efendi'nin 1873'te istatistiklere yansıyan görevi kimi yıllar bir açıklama olmamasına rağmen 1881'e kadar sürmüştür.⁵⁰

Devlet salnamelerinden hareketle Tablo 1 oluşturulabilir. 1856'da açılan İşkodra rüşdiyesi ile ancak 1867'de istatistiklerde görülen Tiran rüşdiyesi 1872'ye kadar vilayetin yegâne rüşdiyeleri idi. 1877'de okul/öğrenci⁵¹ sayılarına dair veri yoktur. 1877/1878'de İşkodra, Tiran, Akçahisar ve Ülgün'deki rüşdiyelerde toplam 341 öğrenci vardır. 1878'de bunlara Draç rüşdiyesi eklenmiştir. Bu yıl ve sonraki yıl bilgileri bununla sınırlıdır. Yani 1878/1879'da vilayette İşkodra, Tiran, Akçahisar, Draç ve Ülgün'de rüşdiyeler mevcuttur. Bilgilerdeki kısıtlılık 93 Harbi'yle ilgili olabilir. 1880 verilerinde Karadağ'a terk edilen Ülgün rüşdiyesi yokken vilayetteki rüşdiyelere Kavaye eklenmiştir.⁵² 1887'de rüşdiyelerdeki öğrenci

⁴⁷ D.S., H. 1275/M. 1858-1859, s. 94-96; D.S., H. 1276/M. 1859-1860, s. 110; D.S., H. 1277/M. 1860-1861, s. 115; D.S., H. 1278/M. 1861-1862, s. 115; D.S., H. 1279/M. 1862-1863, s. 119; D.S., H. 1280/M. 1863-1864, s. 125; D.S., H. 1281/M. 1864-1865, s. 127; D.S., H. 1282/M. 1865-1866, s. 116; D.S., H. 1283/M. 1866-1867, s. 121; D.S., H. 1284/M. 1867-1868, s. 83; D.S., H. 1285/M. 1868-1869, s. 93; D.S., H. 1286/M. 1869-1870, s. 114; D.S., H. 1287/M. 1870-1871, s. 123.

⁴⁸ D.S., H. 1288/M. 1871-1872, s. 140; D.S., H. 1289/M. 1872-1873, s. 235; D.S., H. 1290/M. 1873-1874, s. 208; D.S., H. 1291/M. 1874-1875, s. 212; D.S., H. 1292/M. 1875-1876, s. 151; D.S., H. 1293/M. 1876-1877, s. 154.

⁴⁹ D.S., H. 1284/M. 1867-1868, s. 84; D.S., H. 1285/M. 1868-1869, s. 94; D.S., H. 1286/M. 1869-1870, s. 115; D.S., H. 1287/M. 1870-1871, s. 124; D.S., H. 1288/M. 1871-1872, s. 140.

⁵⁰ D.S., H. 1288/M. 1871-1872, s. 140; D.S., H. 1289/M. 1872-1873, s. 235; D.S., H. 1290/M. 1873-1874, s. 208; D.S., H. 1291/M. 1874-1875, s. 212; D.S., H. 1292/M. 1875-1876, s. 151; D.S., H. 1293/M. 1876-1877, s. 154; D.S., H. 1295/M. 1878, s. 347; D.S., H. 1296/M. 1878-1879, s. 156; D.S., H. 1297/M. 1879-1880, s. 205; D.S., H. 1298/M. 1880-1881, s. 279; D.S., H. 1299/M. 1881-1882, s. 268.

⁵¹ Ülgün rüşdiyesinde 51 öğrenci vardı. Bkz. BOA, MF.MKT. 51-57, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877.

⁵² 1909'da Tuz kazasında rüşdiye tesisine başlanmıştır. Mayıs 1910'da inşası biten okulda eğitime başlanmamıştır. Buraya muallim-i evvel tayin edilmek isteyen Nasîh rüşdiyesinden İsmail Efendi'nin başvurusunda görülmektedir. Tuz rüşdiyesine öğretmen ihtiyacı 1911'de

sayısı 300'dür.⁵³ 1880 yılı ve sonrasında öğrenci sayısı artmış,⁵⁴ 1890'lı yıllarda 300'ü aşmıştır.⁵⁵

Devlet salnamelerindeki bilgiler hazırlanma süreçleri itibariyle çoğu zaman gecikmelidir. İşkodra rüşdiyesi için bu durum geçerli olmamıştır. Ancak 1872'ye ait verileri yansıtmaması muhtemel salnamedeki Akçahisar ve Ülgün gecikmeye misaldir. Burada Akçahisar'daki öğrenci sayısı belirtilmezken Ülgün'de 30 öğrenci bulunmaktadır. Her iki okulda 1872-1876 yıllarında eğitim muallim-i sânilerle yürütülmekteydi.⁵⁶ Bu rüşdiyelerle alakalı 1877 tarihli işlemdeki veriler salnamelerdeki bilgilerle uyumludur. Öğrenci sayısı arttığından birer muallim-i evvel tayini talebi bunu gösterir. Ayrıca burada Ülgün ve Akçahisar rüşdiyelerinin açıldıkları yıllar da gösterilir ki Akçahisar rüşdiyesi 1871; Ülgün rüşdiyesi 1870'de açılmıştır.⁵⁷

yılında ilan edilmiştir. Bkz. BOA, *MF.İBT.* 272-96, 10 Mayıs 1326/23 Mayıs 1910; BOA, *MF.İBT.* 349-91, 23 Recep 1328/31 Temmuz 1910.; BOA, *MF.İBT.* 320-15, 16 Nisan 1327/29 Nisan 1911.

⁵³Tabloda () işareti o yılki rüşdiye sayısını, - işareti rüşdiye bulunan ama veri bulunmayan kazayı, X ise açılmamış ya da vilayet sınırlarından çıkan rüşdiyeyi belirtir. 1873 ile 1874, 1875 ile 1876, 1882 ile 1883 yıllarına ait veriler birbirinin tekrarıdır. Bkz. *D.S.* , H. 1288/M. 1871-1872, s. 140; *D.S.* , H. 1289/M. 1872-1873, s. 235; *D.S.* , H. 1290/M. 1873-1874, s. 208; *D.S.* , H. 1291/M. 1874-1875, s. 212; *D.S.* , H. 1292/M. 1875-1876, s. 151-152; *D.S.* , H. 1293/M. 1876-1877, s. 154; *D.S.* , H. 1295/M. 1878, s. 347; *D.S.* , H. 1296/M. 1878-1879, s. 156; *D.S.* , H. 1297/M. 1879-1880, s. 205; *D.S.* , H. 1298/M. 1880-1881, s. 279; *D.S.* , H. 1299/M. 1881-1882, s. 268; *D.S.* , H. 1300/M. 1882-1883, s. 203; *D.S.* , H. 1301/M. 1883-1884, s. 385; *D.S.* , H. 1302/M. 1884-1885, s. 407; *D.S.* , H. 1303/M. 1885-1886, s. 332; *D.S.* , H. 1304/M. 1886-1887, s. 318; *D.S.* , H. 1305/M. 1887-1888, s. 252.

⁵⁴ Bkz. Tablo 1.

⁵⁵ Bkz. Tablo 2.

⁵⁶ *D.S.*, H. 1289/M. 1872-1873, s. 235; *D.S.*, H. 1290/M. 1873-1874, s. 208; *D.S.*, H. 1291/M. 1874-1875, s. 212; *D.S.*, H. 1292/M. 1875-1876, s. 152; *D.S.*, H. 1293/M. 1876-1877, s. 154.

⁵⁷ Ülgün'e Debreli Abbas Efendi 600 kuruş maaşla muallim-i evvel tayin edilir. Draç için ise münasip birinin bulunması istenir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 51-57, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Tablo 1: Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1871-1887).

Rüşdiye	1871 (2)	1872 (4)	1873 (4)	1875 (4) ⁵⁸	1880 (5)	1881 (5) ⁵⁹	1882 (5)	1884 (5)	1885 (5)	1887 (5)
İşkodra	80	71	56	40	46	47	57	118	95	97
Tiran	18	50	58	102	65	37	37	80	87	84
Akçahisar	X	-	-	30	46	47	47	51	54	56
Ülgün	X	30	44	54	X	X	X	X	X	X
Draç	X	X	X	X	30	30	30	20	35	41
Kavaye	X	X	X	X	51	35	38	42	49	52
Toplam	98	151	158	226	238	196	209	311	320	330

Ülgün ve Akçahisar'a benzer şekilde devlet salnameleri Draç rüşdiyesini 1878'de gösterir. Draç rüşdiyesi öğretmenine dair ilk veri ise 1880 ve 1881'dedir. Bu yıl Mehmed Emin Efendi muallim-i evveldir.⁶⁰ Ancak yine 1877 tarihli belgede Draç'a bir muallim-i evvel tayini istenmiştir. Böylece Draç rüşdiyesinin 1876-1877'de açıldığı⁶¹ söylenebilir.⁶² Nitekim yıl sonunda istenen kitaplardan maarif kütüphanesinden temin edilen 302'si postaya verilmiştir. Yani Draç rüşdiyesinde eğitim öğretim 1877'de başlamıştır.⁶³

Devlet salnamelerinin dikkatlice kullanılması ihtiyacını ortaya koyan diğer bir örnek Kavaye'dir. Tablo 1'de Kavaye rüşdiyesi 1880'de gösterilir. Aslında Mustafa Efendi'nin muallim-i evvel olduğu bu yıl öncesinde, 1877'de işlemler yapılmıştır. Eylül 1877'de Kavaye rüşdiyesinin inşası tamamlanmıştır. Açılması için gerekli öğretmen ve kapıcının tayinine nezaretten müsaade istenmiştir. Tiranlı Mustafa Efendi maaşı vilayet maarif tahsisatından ödenmek üzere işe uygun bulunmuştur. Lakin muallim-i evvel

⁵⁸ Bazı kaynaklarda İşkodra'da rüşdiye yoktur. Manastır vilayetinde ise rüşdiye sayısı 13'tür. Bkz. Demirel, *a.g.m.*, s. 54. Bu yıl İşkodra, Manastır vilayeti dâhilindedir. Vilayetteki 13 rüşdiye ve 866 öğrenciye İşkodra'daki rüşdiyeler dâhildir.

⁵⁹ İşkodra'da muallim-i evvel Süleyman Efendi, muallim-i sâni Kazım Efendi, Tiran'da muallim-i evvel Mustafa Efendi, muallim-i sâni İbrahim Efendi, rika' hocası Hafız Ahmed Efendi, Akçahisar'da muallim-i sâni Derviş Efendi, Draç'ta muallim-i sâni Mehmed Emin Efendi, Kavaye'de muallim-i evvel Mustafa Efendi, muallimi sâni Mehmed Said Efendi olarak tespit edilmektedir. Bkz. *İ.V.S.*, H. 1299/M. 1881-1882, s. 55, Draç Kısmı, s. 7.

⁶⁰ 1880'de Emin Efendi; 1881'de Mehmed Emin Efendi olarak belirtilir. Bkz. *D.S.*, H. 1298/M. 1880-1881, s. 279; *İ.V.S.*, H. 1299/M. 1881-1882, Draç Kısmı, s. 7.

⁶¹ Okulun inşası 1876'dan evvel kararlaştırılmış ve bu yıl inşaatın tamamlanması ardından öğretmen tayin edileceği vilayete bildirilmiştir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 33-70, 23 Zilhicce 1292/20 Ocak 1876.

⁶² BOA, *MF.MKT.* 51-57, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877.

⁶³ Draç henüz sancak merkezi değil, Kavaye'nin nahiyesidir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 51-192, H. 2 Zilhicce 1294/M. 8 Aralık 1877.

olarak tayin edildiği halde öğrenci sayısı artana kadar kendisine muallim-i sâni maaşı verilmiştir.⁶⁴ Maarif Nezareti'nin 1880'deki bilgiden hareketle bu talebi olumlu karşılandığı söylenebilir. 1880'de Mustafa Efendi'nin öğretmenliğindeki okulda 51 öğrenci vardır. Neticede Kavaye rüşdiyesi 1877'de tamamlanmış, eğitim öğretime 1880'den önce başlanmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla İşkodra vilayetindeki rüşdiyeler 1877'ye kadar tamamlanmıştır. 93 Harbi sonrası gelişmelerle vilayetin mülki sınırları değişmiş, Ülgün gibi Podgoriçe ve Bar kazaları Karadağ'a bırakılmıştır.⁶⁵ 1880'de Ülgün'ün terkiyle 1877-1880 yıllarındaki rüşdiye sayısı altıdan beşe inmiştir. Böylece İşkodra sancağının Tuz, Leş, Mirdita, Puka ve Akçahisar kazalarından; Draç sancağının Tiran, Kavaye, Şiyak kazalarından oluştuğu vilayette 1880 sonrasında İşkodra, Akçahisar, Tiran, Kavaye ve Draç'ta rüşdiye mevcuttu.

Tablo 2: Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1893-1896).

Okul	1893/1894 Yılından Devreden	1894/1895 Ders Yılında Kayıtlanan	1894/1895 Ders Yılında Terk Eden	1894/1895 Ders Yılında Şehadetname Verilen	1894/1895 Yılından 1895/1896'a Geçen	Memur ve Muallim Sayısı
İşkodra	136	54	9	13	168	6
Akçahisar	43	15	7	6	45	1
Drač	44	11	-	7	48	2
Tiran	78	34	24	6	82	4
Kavaye	59	18	14	9	54	4
Toplam	360	132	54	41	397	17

Maarif-i Umumiye-i Celilesi İstatistiği, s. 31.

Vilayette diğer eğitim kurumları gibi rüşdiyelerin de çoğaltılması istenmekteydi. Kaza ahalisinin bu yönde talepleri mevcuttu. Şiyak kazası ahalisince nezarete iletilen dilekçesi dikkat çeker. Draç sancağında Şiyak dışındaki kazalarında rüşdiye varken Şiyak ahalisi eğitimin nimetlerinden mahrumdu. Dilekçeye Maarif Nezareti'nin verdiği cevap dönemin özetidir. Öncelikle dârülmuallimin mezunlarının yetersizliğinden okul açılrsa dahi öğretmen atanamayacaktı. Ayrıca maarif bütçesi buna müsait değildi. Maarif

⁶⁴ 1293 maarif bütçesinin 5. faslının 3. maddesine göre 400 kuruş maaşla işe başlamıştır. Maarif Nezareti istatistik cetvelinde Kavaye rüşdiyesi 1293'te açılmıştır. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 51-79, H. 25 Şaban 1294/M. 4 Eylül 1877; *Maarif-i Umumiye-i Celilesi İstatistiği*, s. 31.

⁶⁵ İlkay Erken, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nedim İpek, Samsun 2014, s. 33-39.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Nezaretî Rüşdiye Dairesi'nin ifadeleriyle Maarif Nezaretî, Şiyak'ta her yıl ibtidailerden kaç öğrencinin mezun olduğunu vilayete sormuştur. Cevaba göre durum ileride yeniden değerlendirilecekti.⁶⁶ Nezaretin, reddettiği Şiyak rüşdiyesine rağmen vilayetin okul sayılarını arttırmasını vurgulamıştır. Vilayet idaresi ise kaynak buldukça yeni okulların açıldığını belirtmiştir.⁶⁷ Ancak Şiyak'ta 1913'te dahi rüşdiye açılmamıştır.

19. yüzyılın sonunda İşkodra'daki rüşdiye sayısı beştir.⁶⁸ Ancak yıllar içerisinde öğrenci ve öğretmen sayısı değişmiştir. Tablo 2'de 1893/1894-1894/1895 ders yıllarında İşkodra vilayetindeki rüşdiyelerin öğrenci, mezun ve öğretmen sayıları gösterilmektedir. 1893/1894 ders yılı başında 360 öğrencinin bulunduğu rüşdiyelere 132 yeni öğrenci eklenmiştir. Aynı ders yılında 54 öğrenci okulu terk etmiştir. Ayrıca okulu terk eden öğrencilerden daha azı mezun olmuştur. Ancak yine de 1894/1895 ders yılı sonunda ve 1895/1896 ders yılı başında yeni kayıtlanacak öğrenciler hesap edilmeden bile mevcut 397'ye çıkmıştır. Bu bilgilerden 1895/1896 ders yılında yeni kayıtlanacak öğrencilerle birlikte toplam öğrenci sayısının 500'e ulaştığı düşünülebilir. Ancak Tablo 3'ten hareketle İşkodra'da askeri rüşdiye dâhil edildiğinde dahi öğrenci sayısı buraya ulaşmamıştır. Bunun bir nedeni her yıl benzer sayıda öğrencinin rüşdiyelere kayıtlanmamasıydı. Ağustos 1899 imtihanları ardından merkezden 22, Draç'tan 8, Tiran'dan 14, Kavaye'den 4, Akçahisar'dan 12 öğrenciye şهادetnâmeleri verilmişti.⁶⁹ Yani 1899 ders yılında 343 öğrenciden 60'ı mezundu. Bu da Tablo 3'teki verilerden hareketle 1900'de rüşdiyelere 70 yeni öğrencinin kayıtlandığını gösterir. 1894/1895 ders yılında 132 öğrencinin kayıtlandığı rüşdiyelere sonraki yıllarda daha az öğrencinin kayıtlandığı söylenebilir. Bunun diğer nedeni gayrimüslim ve ecnebi okullarıydı. Müslüman ahali dahi çocuklarını buralara göndermekteydi. Osmanlı idaresi de buna karşın resmi okulların sayı ve niteliklerini arttırmaya çalışmaktaydı. Fakat 1909'da İşkodra rüşdiyesinin mevcudu 60'ın altındaydı.⁷⁰

⁶⁶ BOA, *MF.MKT.* 432-20, R. 26 Teşrinisani 1314/M. 8 Aralık 1898.

⁶⁷ BOA, *MF.MKT.* 454-20, H. 18 Safer 1317/M. 28 Haziran 1899.

⁶⁸ BOA, *MF.İBT.* 29-123, 29 Zilhicce 1309/25 Temmuz 1892.

⁶⁹ BOA, *MF.MKT.* 470-61, H. 21 Rabiulahir 1317/M. 29 Ağustos 1899.

⁷⁰ BOA, *MF.MKT.* 1133-20, H. 28 Cemaziyelevvel 1327/M. 17 Haziran 1909.

Tablo 3: Rüşdiyeler ve Öğrenci Sayıları (1898-1903).

Rüşdiye/Kaza	Hoca Sayısı	Öğrenci Mevcudu				
		1898 ⁷¹	1899	1900	1901	1903
İşkodra	5	135	106	128	120	112
İşkodra Askerî	17	-	-	-	-	137
Akçahisar ⁷²	2	55	73	72	62	51
Draç	2-3	47	48	55	60	61
Tiran	3	81	94	65	78	57
Kavaye	2	26	22	33	28	28
Toplam	32-33	344	343	353	348	446

Uğur Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907), Gazi Kitabevi, Ankara 2008, s. 111-112.

Tablo 3'te sadece 1903'teki teferruatı verilen askeri rüşdiye vardır. Bu rüşdiye aynı yıl taşradaki 20 askeri rüşdiyeden birisiydi.⁷³ Okulun üç yıllık ibtidai sınıfı ilk, üç yıllık rüşdiye sınıfı da ikinci kısmıydı. İbtidai kısmının ilk iki sınıfında ve rüşdiyenin bütün sınıflarındaki öğrencilerden hareketle 1900/1901'de açıldığı düşünülebilir.⁷⁴ Ayrıca vilayet salnamelerinde İşkodra rüşdiyesinin 1892'de 120, 1894'te 128 ve 1897'de 220 öğrencisi bulunmaktadır.⁷⁵ İşkodra rüşdiyesinin 1898-1903 yıllarındaki öğrenci ortalaması 106-135'tir. Bu nedenle 1897'deki 220 sayısının mülki ve askerî rüşdiyelerdeki öğrenci toplamı olduğu düşünülebilir. Ancak askeri rüşdiyenin açıldığı yıl vilayetin talebinde görüldüğü üzere 1902'dir. 1903 yılı içinde eğitime başlanmıştır. İşkodra'daki askerlerin çocuklarının devamına müsait ve iyi derecede eğitim veren okul olmadığı, böyle bir okulla çocukların babalarının izinden giderek vatana hizmet edebileceği düşüncesiyle askeri rüşdiyenin teşkili vali tarafından istenmiştir.⁷⁶ 1903'te İşkodra rüşdiyesi öğrencilerinden 39'u askeri rüşdiyeye kaydedilmiştir. Bu veri askeri

⁷¹ Beş rüşdiyede 344 öğrenci bulunmaktaydı. Bkz. Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim ...", s. 474.

⁷² 1897'de 60 öğrenci vardır. Bkz. *İ.V.S.*, H. 1315/M. 1897-1898, s. 118.

⁷³ Ünal, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁷⁴ Rüşdiye kısmında 3. sınıftaki öğrenci sayısı beştir. Bkz. *M.S.*, H. 1321/M. 1903-1904, s. 318.

⁷⁵ *İ.V.S.*, H. 1310/M. 1892-1893, s. 36; *İ.V.S.*, H. 1312/M. 1894-1895, s. 26; *İ.V.S.*, H. 1315/M. 1897-1898, s. 57.

⁷⁶ BOA, *Y.MTV.* 230-26, H 6 Safer 1320/M. 15 Mayıs 1902.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

rüşdiyenin açılışını 1903 olarak kabul etmemize nedenken İşkodra rüşdiyesindeki öğrenci mevcudunun azalmasını da açıklar.⁷⁷

Öğrenci kabul edilmenin şartlara⁷⁸ bağlandığı rüşdiyelerde her yıl imtihanlar yapılmaktaydı. İmtihanlar, 1869 Nizamnamesinde usul ve esasları belirtildiği şekliyle gerçekleşmekteydi. Müslim-gayrimüslim bütün okulların tatili ağustosun başından üçüncü haftasına kadardı. Bunun için rüşdiyelerde temmuzun başında dersler bırakılır, 15 gün süren müzakerelerin ardından ayın son 15 gününde imtihanlar yapılırdı. Sınavlarda başarılı olanlar başka imtihana girmeden idâdilere kaydolabilirdi.⁷⁹ İmtihanalardan birinci sınıfta üç, diğer sınıflarda ikişer defa başarısız olanların okulla ilişkisi kesilmekteydi.⁸⁰

İmtihanalarda başarılı öğrenciler şevk ve gayretlerinin artırılması amacıyla mükâfatlandırılmaktaydı. Her sınıfın onda birine hediyeler verilmekteydi. Hediyeler Maarif Nezareti'nin denetiminde ve onların belirlediği kitaplardı. Bu amaçla nezaret, vilayete ders kitapları dışında ayrıca kitaplar göndermekteydi.⁸¹ Sınıflardaki öğrencilerin onda birine hediye verilmesinden sonradan vazgeçilmiş, ilk üçe giren öğrenciler mükâfatlandırılmıştır. Hediyelerin takdimi bando ve mızıka eşliğinde öğrencilerin hep bir ağızdan yaptıkları *Padişahım çok yaşa!* dualarıyla icra edilmekteydi.⁸²

İmtihanların ardından nezarete ilgili yıla dair bilgilendirmeler yapılmaktaydı. İmtihanların sorunsuz bir şekilde yapıldığı, mezuniyete hak kazanan öğrencilerin sayıları merkeze bildirilmekteydi. Bu şekilde Ağustos 1899'da İşkodra maarif müdüriyetinden nezarete iletilen bilgilendirmede sorunsuz bir şekilde tamamlanan imtihanlarda mezun öğrenci sayıları belirtilmiştir. Buna göre 1898/1899 ders yılı sonunda merkezden 22, Draç'tan 8, Tiran'dan 14, Kavaye'den 4, Akçahisar'dan 12, toplamda 60 öğrenciye

⁷⁷ 1902 Aralık-Ocak aylarındaki öğrenci sayısı 107-102'dir. 1903 aralığındaki 111 öğrenci şubatta askeri rüşdiyeye kaydedilen öğrencilerle 73'tür. Bkz. BOA, *MF.İBT.* 114-56, 3 Zilhicce 1319/13 Mart 1902; BOA, *MF.İBT.* 131-55, 15 Zilhicce 1320/15 Mart 1903.

⁷⁸ Bulaşıcı hastalığının olmadığına dair doktordan aşı raporu ve Osmanlı tezkiresi sunmak, 15 yaşından büyük olmamak ve eğitim öğretim döneminden evvel başvurmaktır. Bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 9-10.

⁷⁹ Başarısız olanlar bir yıl daha okulda kalabilirdi. Bkz. Demirel, *a.g.m.*, s. 53.

⁸⁰ Ünal, *a.g.e.*, s. 15.

⁸¹ BOA, *MF.MKT.* 11-128, 11 Cemaziyelevvel 1290/19 Haziran 1289

⁸² 31 Temmuz 1899'da merasim düzenlendi. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 182-112, H. 20 Muharrem 1311/M. 3 Ağustos 1893.

şehadetnâme verilmiştir.⁸³ Bu sayı 1894/1895 ders yılı nihayetinde 41'dir. Buradan mezun sayısının zamanla arttığı söylenebilir.

Her yıl imtihanların yapıldığına ve neticesine dair malumatın Maarif Nezareti'ne bildirilmesinin nedeni nezaretin vilayet ve dolayısıyla ülke genelindeki eğitilmiş insan gücünü öğrenerek eğitim kurumlarını buna göre düzenlemek ihtiyacı olabilir. Muhakkak bunda idarenin merkezileşmek amacıyla yaptığı uygulamalar etkiliydi. Ancak vilayetlerde bazı hallerde sınavlar zamanında yapılamamaktaydı. Bu nedenle meselenin bilgilendirmeden ibaret olduğu düşünülebilir. Öyle ki hava sıcaklıkları nedeniyle kimi imtihanlar nizamnamedeki sürelerin dışında yapılmaktaydı. İmtihan zamanlarının değiştirilmesi talepleri salgınlar nedeniyle de görülmekteydi. 1904'te Tiran'daki dizanteri salgınıyla vilayetteki sıcaklar talebin gerekçesiydi. Vilayet maarif idaresi sınavların bir hafta evvel yapılmasına müsaade istemiştir. 38-40 derecelere ulaşan sıcaklardan sebeple öğrencilerin istirahat ihtiyacı duydukları belirtilerek istenen değişiklik talebini nezaret olumlu karşılamıştır. Böylece 1904 imtihanları vaktinden evvel yapılmıştır.⁸⁴ Bu durum sonraki yıl da tekrarlanmıştır.⁸⁵

2. Rüşdiyelerin İhtiyaçlarının Karşlanması

İşkodra'da rüşdiyelerin teşkili yanında eksikliklerinin giderilerek eğitim öğretime hazır hale getirilmesine çalışılmıştır. Bunlar özellikle eğitim öğretim araç gereçlerinin ve öğretmenlerin teminiydi. Bu okullarda *usûl-i cedîd* üzere eğitim verildiğinden tahta, sıra, atlas ve dünya küresi gibi gereçlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Tarih ve coğrafya derslerinin müfredatta yer alması bunu zorunlu kılıyordu. İhtiyaçlarla uyumlu olarak 1863'te İşkodra ve Tiran rüşdiyelerine kitaplar ve risaleler hocaların talebiyle nezaretten istenmiştir.⁸⁶ Ardından 1870'te vilayetteki rüşdiyelere dağıtılmak üzere küre ve haritalar vapurla Maarif Nezareti'nce gönderilmiştir.⁸⁷ Küre ve haritalardan kaç adet ve hangi rüşdiyeye gönderildiği belirtilmemiştir. Ancak bu yıl vilayette İşkodra, Ülgün ve Tiran'da rüşdiye bulunduğundan buna kısmen yanıt vermek mümkündür.

⁸³ BOA, *MF.MKT.* 470-61, H. 21 Rabiulahir 1317/M. 29 Ağustos 1899.

⁸⁴ BOA, *MF.MKT.* 790-72, R. 29 Haziran 1320/M. 12 Temmuz 1904.

⁸⁵ 15-20 gün geriye çekilmesinde bir mahsur olmayacağı bildirildi. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 872-30, R. 13 Temmuz 1321/M. 25 Temmuz 1905.

⁸⁶ BOA, *A.MKT.MHM.* 282-61, H. 22 Cemaziyelevvel 1280/M. 4 Kasım 1863.

⁸⁷ BOA, *MF.MKT.* 13-110, H. 17 Şaban 1290/M. 11 Ekim 1870.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Eğitim öğretimde gerekli araç gereçlerin talebi vilayetteki okul sayısı ile orantılıydı. Bu nedenle istenilen malzemelerin sayıları zamanla artmıştır. 1873'te İşkodra rüşdiyesine kitaplar/risâleler istenmiştir. Bunlardan Maarif Nezareti elinde olanların gönderildiği ve teferruatı vilayete bildirilmiştir.⁸⁸ Tablo 4'te İşkodra rüşdiyesine gönderilen kitaplara/risalelere ayrıca Afrika Haritası eklenmiştir. Buradaki bilgilerden hareketle İşkodra rüşdiyesi dört yıllık ve Maarif Nizamnamesindeki ders programı tatbik edilmektedir. Tabloda ders programındaki her derse mahsus kitap/risale yoktur. Nitekim bunlar ihtiyaçlar doğrultusunda talep edilmişlerdir. Özellikle ikinci ve üçüncü sınıf dersleriyle ilgili kitaplarda görüldüğü üzere her ders için farklı sayıda kitap talep edilmiştir. Tablo 1'de 1873 yılında İşkodra rüşdiyesindeki öğrenci sayısı 56'ydı. Tablo 4'e göre her bir sınıfta 20 öğrenci bulunduğu kabul edilse bile 20'den fazla sayıdaki kitapların neden talep edildiği akla gelmektedir. Ancak derslerden bazılarının diğer sınıflarda okutulduğu bilinmektedir. Nitekim rüşdiyelerin üç yıla indirilmesiyle hazırlanan ders programında bu açıktır.⁸⁹

Tablo 4: İşkodra Rüşdiyesine Gönderilen Risâleler (1873).

Sınıf	Risale/Kitap	Adet
Birinci	Kavâ'id-i Osmanî	20
İkinci	Muhtasar Hüsn-i Hat	40
Üçüncü	Gülîstan	10
	Mukaddim-ul Hesab	40
	Tarih-i Osmanî	20
	İzhâr ⁹⁰	20
Dördüncü	Risâle-i Hesab ve Muhtasar Usul Defteri	40
	Nişancı Tarihi	40
	Risâle-i Salisna ⁹¹	20

BOA, *MF.MKT. 10-101*, H. 3 Rabiulahir 1290/M. 31 Mayıs 1273.

⁸⁸ BOA, *MF.MKT. 10-101*, H. 3 Rabiulahir 1290/M. 31 Mayıs 1273.

⁸⁹ Dini ilimler, Türkçe, Arapça, hesap, coğrafya, malumat-ı nafia ve hıfzısıhha, hüsn-i hat, resim dersleri farklı ders saatlerinde üç sınıfta da okutulmaktaydı. Bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 17.

⁹⁰ Birgivi'nin medreselerde okutulmuş Arapça öğretimine mahsus *İzhârü'l-esrâr* adlı eseri. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 357.

⁹¹ *Kınalızâde Ali Efendi*'nin *Ahlâk'ı Alâî* adlı eseri olması muhtemeldir. *Mebadî-i ulûm-u dinîyye* dersinde okutulmuş olmalıdır. Bkz. Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi" *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 416-417.

Vilayet merkezindeki rüşdiye için gerekli araç gereçlerin temini yanında vilayetin diğer rüşdiyelerinin de eksiklikleri giderilmiştir. Bu açıdan Tiran rüşdiyesine istenilen kitapların Maarif Nezareti Kütüphanesi'nde bulunanlarının gönderilmesi zikredilebilir.⁹² Tiran'ın ardından 1877'de Draç rüşdiyesine istenen kitaplardan 302'si postalanmıştır.⁹³ Draç rüşdiyesine Maarif Nezareti'nce gönderilen kitaplarla hemen aynı ay içerisinde Kavaye rüşdiyesinin ihtiyaçları da gönderilmiştir.⁹⁴

Vilayette rüşdiye idarecileri ihtiyaçlar dahilinde Maarif Nezareti ile irtibat kurarak taleplerini iletmışlerdir. Bu talepler rüşdiyelerin kuruldukları ve yaygınlaştıkları dönemle sınırlı kalmamıştır. 1908 yılı içinde vilayet maarif müdüriyeti vasıtasıyla nezarete iletilen eksikler giderilmiştir. Üstelik nezaretten talep edilen Avrupa, Asya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ile Okyanusya haritalarından üçer adedinin postaya teslimi üç aydan kısa sürmüştür.⁹⁵

Rüşdiyelerde kitaplar gibi fiziki ihtiyaçlar açısından binalar önemliydi. 1869 Nizamnamesi gereğince rüşdiye binalarının inşası vilayet maarif idaresi sandığından karşılanmaktaydı. Bu sebeple binaların bakımı, gerektiğinde ilave sınıf inşası gibi işler vilayet maarif idaresince yapılacaktı. Neticede okulun bulunduğu yer ahalisi bu işleri halledecekti. Ancak bazı durumlarda emek ve harcanan paraya rağmen binalar amaçları dışında kullanılmıştır. Tiran rüşdiyesine 1878'de yetersizliğinden sebeple iki oda eklenmiştir. Bunlardan birisi kapıcı diğeri teneffüs odasıydı. Tablo 1 incelendiğinde Tiran rüşdiyesindeki öğrenci sayısı 1872'de 50 iken 1875-1876'da 102'ye çıkmıştır. Bu sayı 1880-1881'de 37 ise de 1884'te yeniden 80'e ulaşmıştır. Yani okula oda eklenmesi bir ihtiyaçtı. Ancak eklenen odalar sonradan mahalli hükümet tarafından ambara dönüştürülmüştür. Ambar olarak kullanılan bu iki odaya rüşdiye imtihanlarının tamamlanması ardından ayrıca diğer iki odanın ekleneceği öğretmenlere bildirilmiştir. Bu durumdan rahatsız olan öğretmenler zahirelerden sebeple odaya/okula dolan farelerden eşyaların kullanılmaz hale geldiğinden yakılarak verilen emeklerin zayii edilmemesini nezaretten istemişlerdir.⁹⁶

⁹² BOA, *MF.MKT.*20-22, H. 20 Recep 1291/M. 2 Eylül 1874.

⁹³ Bu tarihte Kavaye kazasının nahiyesiydi. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 51-192, H. 2 Zilhicce 1294/M. 8 Aralık 1877.

⁹⁴ BOA, *MF.MKT.* 52-92, H. 23 Zilhicce 1294/M. 29 Aralık 1877.

⁹⁵ Vilayet talebini 4 Şubat'ta yapmıştır. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 1051-74, R. 8 Nisan 1324/M. 21 Nisan 1908.

⁹⁶ BOA, *MF.MKT.* 69-38, M. 19 Şevval 1298/M. 14 Eylül 1881.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Rüşdiyelerdeki maddi eksikliklerin giderilmesi yanında müfredatının düzenlenmesine ayrıca çalışılmıştır. Buna göre vilayetteki rüşdiyelerde yabancı lisan öğretilmesi düşünülmüştür. Özellikle İtalyanca ve Fransızca öğretimine dair öneriler gündeme gelmiştir. Bu lisanların rüşdiye programına konulması belirli gerekçelere dayandırılmıştır. Buna göre İşkodra, İtalya'ya yakındı ve ticari ilişkileri de İtalya ve Fransa ile yapılmaktaydı. İşkodra ahalisi bu lisanlara *lisan-ı mahalliye nispetinde* ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle bahsedilen lisanlara vakıf bir öğretmenin görevlendirmesi Maarif Nezareti'nden istenmiştir. Nezaretin cevabı rüşdiyelerde dördüncü sınıfta yabancı dil eğitiminin mümkün olduğu şeklindeydi.⁹⁷ Ancak bir yıl içinde hem Fransızca hem de İtalyanca aynı anda öğretilmeyecekti. Bu lisanların tedrisi ile amaçlanan gayenin başka bir şekilde halli vilayetten istenmiştir.⁹⁸

Vilayetin Maarif Nezareti'ne ilettiği yabancı lisan öğretimine dair müsaade talebinin farklı bir gerekçeyle reddi üzerine vilayet daha teferruatlı açıklama yapmıştır. Maarif Nezareti'ne gönderilen ikinci açıklamada Müslim ve gayrimüslim ahalinin çocuklarının ecnebi ve gayrimüslim okullarına devam ettiği anlatılmıştır. Bunun nedeni İşkodra rüşdiyesinde yabancı lisan eğitiminin olmamasıydı. Ahalinin çocuklarını bu okullara göndermemeleri yönündeki tembihlere uymama nedeni de yabancı lisana atfettikleri değerdı. Yine rüşdiyeden şهادetnâme alanlar ya mekteb-i âliye girmek üzere Dersaadet'e gitmekte ya da ticaretle ilgilenmek amacıyla İşkodra'da kalmaktaydı. İşkodra'da kalacaklar İtalyanca, mekteb-i âliye gidecekler Fransızca öğrenmek istemekteydi. İşkodra rüşdiyesinde bu lisanların öğretilmesiyle ecnebi ve gayrimüslim okullarına talep azalacaktı. Ayrıca bu lisanlarda öğretmenlik yapacak kişinin öncelikle vilayete gelen İtalyanca ve Fransızca kitapların denetimine memur edilmesi istenmiştir.⁹⁹ Vilayet idare meclisi tarafından ifade edilen bu hususlar Maarif Nezareti Mekâtib-i Ecnebiyye ve Gayrimüslime Müfettişliğine iletilmiştir. Burada vilayet rüşumat idaresine İtalyanca ve Fransızca neşriyatın denetimi için bir memur tayiniyle bu kişinin bahsedilen derslerde öğretmenlik yapması değerlendirilmiştir. Öncelikle rüşdiyelerde İtalyanca öğretimi mevzuata uymamaktaydı. Fransızca ise çoğu rüşdiye programında bulunduğundan öğretilebilecekti. Bu beyanların ardından İşkodra'da Avusturya ve İtalya'nın nüfuzlarını okullarıyla genişlettiklerine dikkatle bunlarla mücadelenin

⁹⁷ BOA, MF.MKT. 142-16, R. 23 Şubat 1307/M. 6 Mart 1892; BOA, MF.MKT. 142-16, H. 19 Şevval 1309/M. 17 Mayıs 1892.

⁹⁸ BOA, MF.MKT. 142-45, H. 5 Zilkade 1309/M. 1 Haziran 1892.

⁹⁹ BOA, MF.MKT. 186-85, H. 27 Muharrem 1311/M. 12 Ağustos 1893.

zorluğu vurgulanmıştır. Bu nedenle İtalya, Karadağ, Avusturya ve Sırbistan gibi devletlerle civar olan İşkodra’da leyli bir idâdî¹⁰⁰ teşkiliyle sorunun hali önerilmiştir. Böylece Müslim ve gayrimüslim çocuklarının bu okullara devamının önlenmesinde rüşdiyelerdeki yabancı lisan öğretiminin yetersizliği öngörülmüştür.¹⁰¹

2.1. Rüşdiyelerin Malî Durumu

Maarif Nizamnamesinde rüşdiyelerin giderlerinin vilayet maarif idaresi sandığından temin edileceği belirtilmiştir. Bunun teferruatındaysa rüşdiyelerle vilayet maarif idare memurlarının masraflarının dörtte biri hazineye karşılanacaktı.¹⁰² Rüşdiye masraflarının büyük kısmının yerelden sağlandığı düzenlemede ders kitapları nezaretten gönderilecekti. Ayrıca öğrenciler yıllık bir ücret karşılığında rüşdiyelerde eğitim alacaktı.¹⁰³

Nizamnamede vilayetlerin maarif bütçesinin nerelerden karşılanacağı sıralanmıştır. Bunlar devlet bütçesinden ayrılanlar, halkın yardımları, vakıf gelirleri ve diğer yardımlardır. Ayrıca lise ve yüksekokul öğrencilerinden ücret ve cezalar alınacaktı. Fakat sıralanan kaynaklar maarif giderlerine yetmemekteydi. Nitekim 1877’de münderis vakıf gelirlerinin bir kısmı maarife ayrıldı. Ancak 1882/1883’te vilayetlerde rüşdiye ve idâdîlerin çoğalmasıyla maarif müdürlüğünün teşkili harcamaları arttırınca farklı yollar denendi. Maarif hisse-i ianesi denilen kaynakla sorunlar halledilmek istendi.¹⁰⁴ Fakat yine de taşrada rüşdiyeler istenilen ölçüde yaygınlaşmadı.¹⁰⁵

Merkezi bütçe, diğer vilayetler gibi İşkodra’daki maarif giderlerini karşılamakta yetersizdi. Üstelik İşkodra’nın vergi ve dolayısıyla maarif hisse-

¹⁰⁰ İşkodra’da idadi eğitimi hakkında bkz. İlkay Erken, “İşkodra Vilayetinde İdâdîler (1889-1912)”, *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1783-1807.

¹⁰¹ BOA, MF.MKT. 186-85, H. 25 Safer 1311/M. 6 Eylül 1893.

¹⁰² Madde 19. Bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 101, 105.

¹⁰³ Kodaman, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁰⁴ 1884’te aşarın 1/7’si ve 1/4’ü alındı. Bunun 2/3’ü menafi sandıklarına, kalanı maarife verildi. Ayrıca öşre tabi olmayanların verdiği musakkafat vergisinden maarif için *hisse-i iane* alındı. Bunların tahsiliyle önceden alınan öşrün öşrü gibi vergiler kaldırıldı. 1886’de yeni bir hesaplama yapıldı. 1887’de mahsulün %11,5 kilesi alınarak bunun %10’u aşar olarak hazineye, %1’i menafi sandıklarına, %0,5’i ise maarif sandıklarına verildi. Aşar, bina ve emlak vergilerinden hisse-i iane adıyla toplananların 1/4’ü İstanbul’a, kalanı da ilgili bölgede harcanacaktı. Bu oran 1887’de 1/2’ye çıkartıldı ve taşra maarif giderlerinin payı azaldı. Vilayetlere kalan kısmın da çok azı rüşdiyelere harcandı. Bkz. Kodaman, *a.g.e.*, s. 158-159.

¹⁰⁵ Öztürk, *a.g.m.*, s. 303.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

i iane gelirleri de düşüktü. Ancak bulunduğu bölgenin nezaketinden ve öneminden sebeple merkez idarece İşkodra sancağına malî kolaylıklar sağlanmıştı. Yani İşkodra'nın maarif açığını büyük oranda nezaret karşılamaktaydı.¹⁰⁶ Bunda vilayetin vergi gelirlerinin düşüklüğü ve bulunduğu konum etkiliydi. İtalya ve Avusturya gibi devletlerin eğitim faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin yaklaşımlarını değiştirmekteydi. Bu nedenle vilayete uygulamanın üzerinde kaynak ayrılmıştı. Ancak vilayete aktarılan kaynaklar da yetersizdi.¹⁰⁷ Bunun için merkez idare vilayete gelirlerini arttıracak düzenlemeler tavsiye etmekteydi. Vilayetin taleplerine karşın nezaret bütçesinin de yetersiz geldiği dönemlerde farklı çözümler üretilmiştir. Zebhiyye resmi bu açıdan vilayet maarif açığının giderilmesinde kullanılmak istenilen bir çözümdü. 2 Aralık 1903 itibarıyla Selanik, Manastır, Edirne ve Kosova gibi İşkodra vilayetinde de zebhiyye gelirleri mahallinde kalacaktı.¹⁰⁸ Ancak uygulama İşkodra sancağında tatbik edilmemekte, Kosova gibi muafiyet kapsamında kalmaktaydı. Bununla alakalı vilayet idare meclisindeki tartışmalarda dahi olumsuz görüşler ortaya konulmuştur.¹⁰⁹ İlerleyen yıllarda zebhiyye resmi sadece Draç sancağında toplanabilmektedir. Burada İşkodra sancağının muafiyetine tekrar işaret edilmiştir.¹¹⁰

Zebhiyye gelirlerinin tamamen vilayete terkine rağmen maarif gelirleri giderlerine yetmiyordu. Vilayetteki okul sayısını artırma girişimleri bu şekilde mali yetersizlik nedeniyle gerçekleşemedi. 1902'de Draç'ta kız çocukları için inşası kararlaştırılan okulun yanına yine kız rüşdiyesi yapılmak istemiştir. Vilayetin talebi nezaretçe olumlu karşılanmamıştır. Muhasebe, vilayet bütçesinin mevcut öğretmenlerle diğer maarif çalışanlarının maaşlarını dahi ödemekten aciz olduğunu vurgulamıştır. Zira yıllık 205.000 kuruş nezaretten ilave edilmekteydi.¹¹¹

Vilayet mali sıkıntıları aşmak üzere bazı yöntemlere başvurmuştur. Bunlardan birincisi arsa, dükkân ve değirmen gibi yerlerden gelen kiralardı. İnşası ya da tamiri düşünülen okullarda bunlar kullanılmıştır. 1899'da Draç

¹⁰⁶ İlköğretim giderlerinin temininde benzer sorunlar vardı. Bkz. İlkey Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarının Giderlerinin Temini", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 13, Kasım 2018, s. 72-79.

¹⁰⁷ Akçahisar rüşdiyesinin muallim-i sâni ihtiyacı nezaretçe kabul edilmiştir. Nezaret, bütçesinin yetersizliğinden vilayetin buna çözüm bulmasını belirtmiştir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 125-105, H. 3 Cemaziyelahir 1308/M. 14 Ocak 1891.

¹⁰⁸ BOA, *İ.ML.* 57-5, H. 4 Şevval 1321/M. 24 Aralık 1903.

¹⁰⁹ Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarının Giderlerinin Temini", s. 76.

¹¹⁰ BOA, *MF.MKT.* 995-45, H. 9 Rabiulahir 1325/M. 22 Mayıs 1907.

¹¹¹ BOA, *MF.MKT.* 659-53, 5 Eylül 1318/18 Eylül 1902.

rüşdiyesinin yeniden¹¹² inşasına gerekli para eldeki arsaların kiralardan karşılanacaktı. Ancak 791 ve 44 kuruşa taliplilerine kiralanacak iki arsada belediye hak iddiasında bulunmuştur. İşkodra vilayeti, Dâhiliye Nezareti'nden belediyenin müdahalesine son verilmesini istemiştir.¹¹³ Ardından Maarif Nezareti bahsedilen kiralardan rüşdiye masraflarında kullanılmasını onaylamıştır.¹¹⁴ Hisse-i maarif gelirlerinin İşkodra'da bırakıldığı halde nezaretten 170.000 kuruş ilave yapıldığı belirtilerek okul inşası için gereken kaynağın kiralardan karşılanması sağlanmıştır.¹¹⁵ 1899'da verilen müsaadeye rağmen okul inşası düşünülen arazide sonradan Defter-i Hakanî ile Redif İdaresi hak iddiasında bulunmuştur. Bunun üzerine burada okul inşasının mümkün olup olmadığı yeniden nezaretten sorulmuştur.¹¹⁶ Verilen müsaade ve kiralardan da kullanılmasının önünde engel olmadığı halde geçen üç yılda okulun tamamlanamaması vilayetin malî durumunu özetlemektedir.

Arsalar gibi dükkân kiralari da maarif giderleri için kullanılmaktaydı. İşkodra rüşdiyesinin bahçesinde rüşdiye binasından ayrılarak önceden inşa edilmiş *bakkal dükkânı* Temmuz 1894 hasılat defterine göre maarife harcanabilecekti.¹¹⁷ Bu dükkân aslında İşkodra rüşdiyesinin altındaki iki dükkândan birisiydi. Bu dükkânlarla rüşdiyenin yanındaki arazi kiralari maarif giderlerine harcanacaktı. Nitekim kiralardan İşkodra'nın en şerefli yerindeki rüşdiye tamir edilebilecekti. Ayrıca mevkileri sebebiyle bu arsa ve dükkânlar ileride daha da talep edilen yerler olacağından bunlardan gereğince istifadesi vurgulanmıştır. Böylece hem rüşdiyenin tamiri gerçekleştirilecek hem de ileride daha da değerlendirilecek dükkân ve arsadan gereğince istifade edilecekti.¹¹⁸ Ancak bu dükkânlar zamanla bedelsiz şekilde karakolhane yapılmıştır. Sonradan yaşanan depremde kullanılmaz hale gelmişlerdir. Tamirleri için 444 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Maarif Nezareti tamiratın yapılmasına müsaade etmiştir. Fakat dükkânlardan maarife katkı sağlayacak şekilde istifade edilememiştir.¹¹⁹

¹¹² Draç'ta zaten rüşdiye vardır. Burada okulun farklı bir yerde inşasından bahsedilmektedir.

¹¹³ BOA, DH.TMIK.S. 27-16, R. 14 Temmuz 1315/M. 26 Temmuz 1899.

¹¹⁴ BOA, MF.MKT. 467-1, H. 8 Cemaziyelevvel 1317/M. 14 Eylül 1899.

¹¹⁵ BOA, DH.TMIK.S. 27-16, R. 9 Eylül 1315/M. 21 Eylül 1899.

¹¹⁶ BOA, MF.MKT. 672-47, R. 19 Teşrinievvel 1318/M. 31 Ekim 1902.

¹¹⁷ BOA, MF.MKT. 450-44, R. 5 Teşrinievvel 1315/M. 17 Ekim 1899.

¹¹⁸ BOA, MF.MKT. 688-63, R. 6 Şubat 1318/M. 19 Şubat 1903.

¹¹⁹ BOA, MF.MKT. 896-24, H. 30 Ramazan 1323/M. 28 Kasım 1905.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

İşkodra'da rüşdiye altındaki dükkânların zarar gördüğü deprem maarife ait değirmene de zarar vermiştir. Depremden hasar gören binanın tamiriyle müşterilerin hayvanlarını koyabilecekleri bir barakanın yokluğundan bahsedilmiştir. Değirmene olan rağbete de tesir edeceğinden hayvanlar için baraka inşasıyla değirmenin tamirinin yapılmasına dair izinle vilayet idaresi maarif gelirlerinden mahrum kalmamak istemiştir.¹²⁰

İşkodra'da maarif giderlerine karşılık arsa, dükkân ve değirmen gibi yerlerden elde edilen gelirlerin yanında başvurulmuş diğer yöntem imkânların etkili şekilde kullanılmasıydı. Bunun için mevcut bina ve öğretmenlerin mümkün olduğunca fazladan masraf yapılmadan istifadesine çalışılmıştır. Bu açıdan Draç'taki rüşdiyenin idâdiye tahvili ardından yapılan işlemler önemlidir. İdadi için aylık 500 kuruşa bir bina kiralanmıştır. Zamanla önceki rüşdiyenin altındaki ibtidainin başka yere nakliyle binanın idâdi yapılması düşünülmüştür. Böylece sadece üç dört bin kuruş masrafla eski bina idâdiye dönüştürülecek, diğerine verilen aylık 500 kuruş bütçede kalacaktı.¹²¹

Tablo 5: Vilayet Maarif Gelir/Gideri (1902).¹²²

Kaza/ Sancak	Rüşdiye	Masraf (Rüşdiye/Yıllık)		Vilayet Maarif Bütçesi		
		Maaş	Diğer	Gelir	Gider	Açık/Fazla
İşkodra	1	13.920	1200	20.936	143.580	-122.644
Akçahisar	1	7.800	400	7.555	22.960	-15.405
Draç	1	9.960	400	5.717	21.880	-16.163
Tiran	1	9.960	400	22.110	30.280	-8.170
Kavaye	1	7.800	400	17.018	17.680	-662
Tuz	X	X	X	584	8.880	-8296
Puka				225	15.660	-15.435
Leş				10.956	5.640	+5.316
Şiyak				15.804	14.880	+ 924
İşkodra Sancağı	2	21.720	1600	40.258	196.720	-156.462
Draç Sancağı	3	27.720	1200	60.650	84.720	-24.070
Toplam	5	49.440	2800	100.908	281.440	-180.532

BOA, *TFR.I.UM. 1-12*, R. 5 Kanunuevvel 1318/M. 18 Aralık 1902.

¹²⁰ BOA, *MF.MKT.940-67*, H. 6 Zilkade 1324/22 Aralık 1906.

¹²¹ BOA, *MF.MKT. 757-27*, R. 1 Kanunusani 1319/M. 14 Ocak 1904.

¹²² Tabloda sadece rüşdiyelerin masrafları vardır. Gelir, gider ve açık ise vilayetin genelidir. Bkz. BOA, *TFR.I.UM. 1-12*, R. 5 Kanunuevvel 1318/M. 18 Aralık 1902.

Vilayetin mali sıkıntıları aşmak amacıyla başvurduğu bu yöntemler de yetersizdi. Nitekim nezaretten yardım talepleri sürekli tekrarlanmıştır. Bu taleplerde vilayetin maarif gelir ve giderleri kaza ve sancak temelinde değerlendirilmiştir. Buna göre 1902 sonunda İşkodra, Tuz, Puka, Leş, Akçahisar, Draç, Tiran, Kavaye, Şiyak kazalarının toplam maarif gideri 281.440; geliri 100.908 kuruştur. Yani vilayetin maarif bütçe açığı 180.532 kuruştur. Bu açık vilayetteki toplam 109 ibtidai, beş rüşdiye ve maarif idaresinin masraflarıyla ilgiliydi. İşkodra sancağında 80 ibtidai ve iki rüşdiye ile maarif idaresinin yıllık gideri/geliri 196.720/40.258 kuruştur. Draç sancağında 29 ibtidai ve üç rüşdiye için bu miktar 84.720/60.650'yd. İşkodra'nın bütçe dengesizliğinin Draç'tan fazla olması iki sancak arasındaki mali/idari/hukuki/askeri farklılıklardandı. İşkodra sancağında vergi muafiyetleri Akçahisar kazası dışında yaygındı. İşkodra sancağında Draç'a göre daha çok ibtidai giderinin karşılanması farkın diğer nedeniydi. Ayrıca vilayet maarif idaresi giderleri dikkate alındığında İşkodra sancağının maarif açığı biraz daha düşecektir. Zira Draç'ta böyle bir gider yoktu.

Drač'ın, İşkodra'ya göre maarif bütçe dengesinin daha iyi olması zamanla farklı talepleri doğurmuştur. Draç sancağı idarecileri maarif gelirlerinin sancaklarında bırakılmasını talep etmişlerdir. Gerekçeleri ise daha fazla maarif geliri topladıkları halde bunu İşkodra ile paylaştıklarından sancaklarındaki öğretmenlerin maaşlarını ödemekte güçlük çekmeleriydi. Kendi topladıkları maarif gelirleri kendilerinde kaldığında böyle bir sıkıntı yaşamayacaklardı. Bunun üzerine Maarif Nezareti değerlendirmesiyle bu talebi cevaplamıştır. Cevapta ve Tablo 5'te görüldüğü üzere Draç'ın maarif gelirlerinin tamamı kendilerine bırakılsa bile giderlerine yetmemekteydi. Nitekim 1906'da vilayete nezaretten 215.000 kuruş gönderilmişti. Açığın kapatılması amacıyla vilayetin her yerinde hisse-i iane tahsili için gereken ıslahatın tatbiki istenmiştir. Böylece öğretmen maaşları aksatılmadan ödenecek, yeni okullar açılabilirdi. Ayrıca 1906'da vilayetin maarif geliri 113.359'du. Bunun 23.566'sı İşkodra, 109.793'ü Draç sancağında toplanmıştı. İşkodra'nın maarif giderleri 210.680, Draç'ın 164.810'du. Yani Draç sancağının gelirleri kendisine terk edildiğinde dahi açık verdiğinden yapılan talep yersizdi.¹²³

Vilayetin maarif bütçesi yıllara bağlı olmaksızın sürekli açık vermiştir. Hatta sayıları artan okullar ve öğretmenler ile maarif memurları

¹²³ Verilerde açık 150.000 kuruştur. 215.000 kuruş diğer maarif giderleriyle birlikte hesaplanmış olmalı. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 877-23, H. 28 Zilhicce 1323/M. 23 Şubat 1906.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

nedeniyle bütçe daha da kötüleşmiştir. Bu durum öyle bir hal almıştı ki binası biten okullar öğretmen maaşı temin edilemediğinden açılmamıştır. Ayrıca bu durum vilayetin kazalarıyla sınırlı değildi. Vilayet merkezinde *Osmanlı Devleti'nin en yüksek kademedeki tek okulu* olduğu halde İşkodra rüşdiyesinin tamiriyle alınacak eşyalara bir karşılık bulunamaması dikkat çekmektedir.¹²⁴

2.2. Öğretmen Temini

Maarif Nizamnamesinde rüşdiyelere öğretmen temini için İstanbul'da dârümuallimîn açılacağı belirtilmiştir. Buradaki birinci şube rüşdiyelere öğretmen yetiştirecekti. Bu şube birisinde Müslüman diğerinde gayrimüslim rüşdiyelerine öğretmen yetiştirecek dairelere ayrılacaktı. Üç yıllık dârümuallimîn-i rüşdiye şubesini tamamlayanlar isterlerse rüşdiyelerde görevlendirilecekti. İsteyenler bir imtihanla idâdî şubesine devam edebileceklerdi.¹²⁵ Böylece rüşdiyelerin artmasıyla oluşacak öğretmen ihtiyacı giderilecekti. Ancak dârümuallimîn-i rüşdiye mezunlarının yetersizliğinden farklı kaynaklardan öğretmen temin edilmiştir.¹²⁶ Öğretmen eksikliğinden kaynaklanan¹²⁷ ihtiyaç idadi ve rüşdiyelerden karşılanmıştır. Bunlar yetmediğinde memurlar/askerler içerisinden münasipleriyle medrese çıkışlılar kullanılmıştır. 1910'a gelindiğinde ülke genelindeki rüşdiye öğretmenlerinin ancak %32'si dârümuallimîn-i rüşdiye mezunuydu.¹²⁸ Bu nedenle yeterliliklerini imtihanla gösteren ehliyetnâmeliler kullanılmıştır. Yani şهادetnâmesi olmayıp diğer şartları karşılayan kişiler öğretmen atanmıştır. Böylece İşkodra'daki rüşdiyelerde dârümuallimîn şهادetnâmesi olmayanlar sıklıkla görevlendirilmişlerdir.

İşkodra'da rüşdiye öğretmenleri belirtilen usullerle temin edilmiştir.¹²⁹ Öğretmen atanacaklarda öncelikle dârümuallimîn-i rüşdiye

¹²⁴ Nezaretten 1000 kuruş, yani iki aylık muallim-i evvel maaşı istenir. Ayrıca rüşdiyeye tahsis edilmiş yıllık 325 kuruş vardır. Vilayet olumsuz yanıt alınca hiç olmazsa 325'in 500'e çıkarılmasını ister. Bkz. BOA, *MF.MKT. 1104-30*, H. 25 Zilkade 1326/M. 19 Aralık 1908.

¹²⁵ Madde 52, 53 ve 61. Bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 110, 111.

¹²⁶ Subaylar, memurlar, gayrimüslimler, idâdî mezunları ve din görevlileri öğretmen kaynaklarıydı. Bkz. Kodoman, *a.g.e.*, s. 154-155.

¹²⁷ İbtidailerde de işlemler benzerdir. Burada da nizamnameye uyulamamıştır. Bkz. İlkay Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarında Öğretmen Temini ve Denetimi", *Studies of the Ottoman Domain*, C. 8, S. 15, Ağustos 2018, s. 146-147.

¹²⁸ Öztürk, *a.g.m.*, s. 302.

¹²⁹ Ülgün rüşdiyesine dârümuallimîn mezunu Debreli Abbas Efendi'nin; Kavaye rüşdiyesine Tiranlı Mustafa Efendi'nin tayinleri gibi. Bkz. BOA, *MF.MKT. 51-57*, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877; BOA, *MF.MKT. 51-79*, H. 25 Şaban 1294/M. 4 Eylül 1877.

şehadetnâmesi aranmaktaydı. Ayrıca memuriyete dair işlemlerde¹³⁰ nüfus tezkiresi¹³¹ ile Osmanlı vatandaşlığı, kişinin hakkındaki tahkikat ile düzenlenen mazbatada işe uygunluğu, tercüme-i hal varakasıyla daha önceki memuriyet bilgileri incelenmekteydi. Öğretmen atama süreçlerine İškodra'da Kavaye Rum okuluna lisan-ı Osmanî öğretmeni tayini misaldir. Edhem Efendi, Kavaye ibtidaisi mezunudur. Kavaye rüşdiyesindeki iki yıllık eğitimine İškodra'da Medrese-yi Bâlâ'da devam etmiştir. Edhem Efendi'nin tayini ve işe uygunluğu vilayet idare meclisince hazırlanan mazbatada belirtilmiştir. Osmanlı tabiiyetinde olduğunu gösteren nüfus tezkiresi buna eklenmiştir. Bunlarla birlikte tercüme-i hal varakası da sunulmuştur. Buradan 20 Aralık 1885 doğumlu olduğu, 30 Eylül 1907'de Kavaye Rum okulunda lisan-ı Osmanî öğretmenliğine başlatıldığı ve daha önceden memuriyetinin bulunmadığı anlaşılmıştır. Tercüme-i halindeki medrese eğitimi ifadesi ilgili müderristen sorulmuştur. Alınan cevapla beyan teyit edilmiştir. Herhangi bir mezuniyet belgesi olmayan Edhem Bey'in yeterliliğinin değerlendirildiği imtihan yapılmıştır. İškodra merkez mülkiye rüşdiyesi muallim-i evveli tarafından Elifba-yı Osmanî, Kavaid-i Osmanî, imlâ ve hat derslerini içeren imtihanla yeterliliği ve öğretmenliğe uygunluğu değerlendirilmiş, ehliyetnamesi düzenlenmiştir. Böylelikle vilayetteki işlemleri bitmiştir. Memuriyetinin tasdikine değin maaşının yarısını alacağı İškodra maarif müdürünce nezarete iletilmiştir.¹³²

Edhem Efendi ile benzer zamanda yine Kavaye'ye öğretmen nakli yapılmıştır. Podgoriçe muhacirlerinden Rüstem Efendi Kavaye'de Edhem Efendi'nin tayin edildiği Rum okulunun eski lisan-ı Osmanî öğretmeni idi. Bundan önce Kavaye rüşdiyesinde beş yıl riyazi öğretmenliği yapmıştı. Lisan-ı Osmanî öğretmenliğine Edhem Efendi, kendisi ise Kavaye rüşdiyesi riyazi öğretmenliğine yeniden-naklen tayin edilecekti. Bunun için naklen ataması Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir. Vilayet idare meclisi mazbatasında Rüstem Efendi'nin işini layıkıyla yaptığı ve oturduğu mahalle imam, muhtar ve ihtiyarları ifadeleriyle iyi ahlaklı olduğu tasdik edilmiştir. Yine kendisine

¹³⁰ Sabıka kaydı olmayacak, hal ve davranışları iyi olacaktı. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 163.

¹³¹ Sicil-i Nüfus Nizamnamesinin Ağustos 1887'de düzenlenen 4. maddesinde memur olacaklardan, polis işlemlerinde, mürur tezkiresi ve pasaport taleplerinde ibrazı zorunluydu. Sicil-i Nüfus Dairesi'nce düzenlenecekti. Bkz. BOA, *MF.MKT. 1029-34*, H. 4 Zilhicce 13104/M. 24 Ağustos 1887.

¹³² BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 2 Eylül 1323/M. 15 Eylül 1907; BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 4 Eylül 1323/M. 17 Eylül 1907; BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 10 Eylül 1323/M. 23 Eylül 1907; BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 17 Eylül 1323/M. 30 Eylül 1907; BOA, *MF.MKT. 1029-34*, R. 3 Kanunuevvel 1323/M. 16 Aralık 1907.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

ait, öğretmenler ve vali imzasıyla onaylı rüşdiye şehadetnamesi gösterilmiştir.¹³³ Rüstem Efendi'nin *yeniden ve naklen* görevlendirilmesindeki beyanlar Maarif Nezareti Rüşdiye Dairesi'nde incelenmiştir. Ancak önceden riyazi öğretmeni bulunduğuna dair kayda tesadüf edilmemiştir. Bunun için tercüme-i hal varakası ile diğer evrakları istenmiştir.¹³⁴ Tercüme-i hal varakasıyla rüşdiye mezunu olduğu görülmüştür. Ancak riyazi öğretmenliğine *usulen* idadi mezunları atanabilmekteydi. Bu yüzden naklen tayini kabul görmemiş, yerine idadi mezunu başka öğretmenin temini vilayetten istenmiştir.¹³⁵ Görüldüğü üzere öğretmen ihtiyacına rağmen mevzuata uyulmuştur. Kişilerin beyanları merkez idarece incelenmiş, mevcut eksiklikler tamamlanmıştır.

Vilayetteki rüşdiyelere öğretmen tayiniyle birlikte kadroları genişletilmeye çalışılmıştır. Bunun fiziki gerekçeler kadar eğitim kalitesiyle alakalı olduğu söylenebilir. Nizamnamede rüşdiyelere öğrenci sayısına göre birer veya ikişer muallim-i evvel ve sâni atanabilecekti.¹³⁶ Bunun dışında öğretmen sayısının artması programlardaki derslerin çeşitliliğindendi. Bunu netleştirmek gerekirse 1892'de İşkodra ve Tiran rüşdiyelerinin öğretmen sayısı Draç, Kavaye ve Akçahisar ile mukayese edildiğinde dikkat çekmektedir. Bu yıllarda İşkodra rüşdiyesinde muallim-i evvel, muallim-i sâni, muallim-i salîs, riyazî, rika' ve coğrafya olmak üzere altı öğretmen mevcuttu. Tiran'da ise muallim-i evvel, muallim-i sâni, riyazi ve rika' öğretmenleri bulunmaktaydı. 1894 ve 1897'de bu bilgilerin tekrarıyla birlikte Kavaye rüşdiyesinin öğretmen kadrosu genişlemiştir. Tiran'daki gibi muallim-i evvel, muallim-i sâni, riyazi¹³⁷ ve rika' öğretmenleri mevcuttur. 1898'de durum Kavaye rüşdiyesi aleyhine gelişmiş, sadece muallim-i evvel ve sâni bulunmuştur. Ancak bu dağılım Draç ve Akçahisar için böyle değildir. 1892'de Draç'ta muallim-i evvel ve sâni; Akçahisar'da muallim-i evvel ve riyazi öğretmenleri vardı. 1894'te Draç'ta sadece muallim-i evvel var iken Akçahisar'a ayrıca rika' öğretmeni eklenmiştir. 1897'de Draç'ta yalnız muallim-i sâni mevcutken 1898'de muallim-i evvel ve sâni ile hüsn-i hat

¹³³ İlk olarak 13 Haziran 1897'de düzenlenmiştir. Bu defa aslı gibidir işlemleriyle kullanılmıştır.

Bkz. BOA, *MF.MKT.* 1029-34, R. 8 Kanunuevvel 1321/M. 21 Aralık 1905.

¹³⁴ BOA, *MF.MKT.* 1029-34, R. 23 Teşrinisani 1323/M. 6 Aralık 1907.

¹³⁵ BOA, *MF.MKT.* 1029-34, R. 19 Mayıs 1324/M. 1 Haziran 1908.

¹³⁶ Her okulda birer mubassır ve bevvâb bulunacaktı. Madde 21. Bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 105.

¹³⁷ Aslında Kavaye rüşdiyesinde 1892'de riyazi öğretmeni vardır. 1897'ye kadar görev yapan Rüstem Efendi sonradan Kavaye Rum okulu lisan-ı Osmanî öğretmenliğine atanır. Açıklandığı üzere 1907'ye kadar bu görevdedir. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 1029-34, R. 1 Haziran 1313/M. 13 Haziran 1897.

öğretmenleri bulunmaktaydı.¹³⁸ 1898-1903 arasında İşkodra rüşdiyesinde muallim-i evvel, muallim-i sâni, hüsn-i hat, riyazî, tarih ve coğrafya; Draç ve Tiran rüşdiyelerinde muallim-i evvel, muallim-i sâni, hüsn-i hat; Akçahisar ve Kavaye rüşdiyelerinde ise muallim-i evvel ile hüsn-i hat öğretmenleri mevcuttu. Öğretmen kadrosu öğrenci sayıları ile karşılaştırıldığında rüşdiye programlarının çok da uzağında olmayan bir eğitimden bahsedilebilir. Ancak İşkodra askeri rüşdiyesi bu açıdan daha iyi durumdaydı. 1903'te İşkodra askeri rüşdiyesinde 14 öğretmen, 16 farklı dersle eğitim sürdürülmekteydi.¹³⁹ Görüldüğü üzere 1892-1903 istatistiklerinde öğretmen sayıları değişmiştir. Bunda öğrenci sayıları, öğretmenlerin azil ve istifaları ile idari tasarruflar etkiliydi.¹⁴⁰

Rüşdiyelerde farklı dersler bazı hallerde aynı öğretmen tarafından okutulmaktaydı. Ancak ayrı bir memuriyeti olanların öğretmenliği durumunda zaman zaman sorunlar olmuştur. Buna hüsn-i hat öğretmeni bulunmayan Draç rüşdiyesi misaldir. Bu işi *maaşı karşılığında* rüşdiye muallim-i evveli Mehmed Eşref yapmak istemiştir. Draç mutasarrıflığı da konuyu vilayete iletmiştir. İncelemelerde hüsn-i hat öğretmenliğine ayrıca maaş tahsis edilmediği anlaşılmıştır. Ancak vilayet, dersi Mehmed Eşref'in verip veremeyeceğini sormuş, *üç satır yazı* yazarak göndermesini istemiştir. Durumdan haberdar olan Mehmed Efendi ayrıca ücret almadan derse talip olmamış, istenilen yazıyı da yazmamıştır. Öğretmenlerin gelişi güzel seçilmediğinin örneği olan bu yaklaşım birçok açıdan eleştirilebilir. İhtiyacın mevcut öğretmenlerle giderilmesi ilgili rüşdiyeden istenilebilirdi. Lakin vilayet maarif idaresi konuyu titizlikle ele almış, ayrıca bir öğretmen temini amacıyla nizamı dâhilinde hareket etmiştir.¹⁴¹

¹³⁸ İ.V.S., H. 1310/M. 1892-1893, s. 36, 105, 116; İ.V.S., H. 1312/M. 1894-1895, s. 26, 93, 110, 121, 128; İ.V.S., H. 1315/M. 1897-1898, s. 57, 118, 133, 148, 157; İ.V.S., H. 1316/M. 1898-1899, s. 62, 94, 102.

¹³⁹ M.S., H. 1316/M. 1898-1899, s. 824-825; M.S., H. 1317/M. 1899-1900, s. 920-921; M.S., H. 1318/M. 1900-1901, s. 1020-1021; M.S., H. 1319/M. 1901-1902, s. 350-351; M.S., H. 1321/M. 1903-1904, s. 317-318.

¹⁴⁰ Akçahisar rüşdiyesi mevcudunun 50'yi aşmasıyla yeterliliğinde sorun olmayan Muallim-i Evvel Hakkı Efendi'ye ilaveten bir muallim-i sâni istenmiştir. Lakin nezaret para talebini kabul etmemiştir. Bkz. BOA, MF.MKT. 125-105, H. 3 Cemaziyelahir 1308/M. 14 Ocak 1891.

¹⁴¹ BOA, MF.MKT. 117-59, H. 20 Şaban 1307/M. 11 Nisan 1890.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Vilayette hem memur hem de öğretmenlik yapanlar da mevcuttu.¹⁴² Bu açıdan rüşdiyelerde *seyyar muallimlik* sıfatıyla görev yapanlarla buralarda görevli memurlar ayrıca incelenebilir. Memurlar ile idadide müdür ve öğretmenlik veya rüşdiyelerde öğretmenlik yaparken ayrıca başka bir idadi ya da rüşdiyede *seyyar muallimlik* yapanlar bulunmaktaydı. Eldeki imkanların etkili şekilde kullanılması amacıyla vilayetdeki memurlardan istifade etmek makul bir çözümdü. Ancak Draç rüşdiyesi örneğindeki gibi asıl memuriyeti dışındaki vazifeleri ifada gönüllü bulmak zordu. Ayrıca bir gelir ilave edilmediğinde durum güçleşmekteydi. Nitekim *seyyar muallimlere* asıl memuriyetleri dışında ödeme yapılmamaktaydı.¹⁴³

Rüşdiye öğretmenlerinin maaşları Maarif Nizamnamesinde açıklanmıştır. Buna göre muallim-i evvel 800, muallim-i sâni 500, mubassır 250 ve bevvab 150 kuruş maaşla görevlendirilecekti.¹⁴⁴ Ancak maaşlar 1890'lı yıllarda düzenlenmiştir. Muallim-i evvel maaşı 500 kuruşa gerilemiştir. Maaş miktarı dışında 1880-1881'de maaşlar ya gecikiyor ya da ödenemiyordu.¹⁴⁵ Diğer yandan İşkodra'daki rüşdiye öğretmenlerinin maaşları nizamnamedekinin de altındaydı. 1877'de Ülgün rüşdiyesi muallim-i evveli 600 kuruş almaktaydı.¹⁴⁶ Benzer şekilde Kavaye rüşdiyesindeki muallim-i evvele öğrenci sayısı artana kadar muallim-i sâni maaşı verilmekteydi. Maarif idaresi bütçeyi olabildiğince etkin yönetmeye çalışmaktaydı. Ancak öğretmen temini de zorlaşmaktaydı.¹⁴⁷

Öğretmen maaşlarının düşürülmesinden daha zorlayıcı olanı kesintiler ve düzensiz ödemelerdi. Öğretmenler, durumlarını görevli oldukları yer idaresi vasıtasıyla vilayet maarif idaresine iletmekteydi.¹⁴⁸ Maaş kesintisi, yeni atanan öğretmenlerin memuriyetlerinin tasdikine kadar maaşlarının

¹⁴² Asıl memuriyetlerine ek bir de öğretmen maaşı almalarına zamanla müsaade edilmeyerek durumun malî tasarruf boyutu vurgulanmıştır. Bkz. Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarında Öğretmen...", s. 149.

¹⁴³ Asıl memuriyetleri dışındaki görevleri nedeniyle tekaüd sandığına kesinti yapıp yapılmayacağına dair mevzuda kesinti olmayacağı bildirilmiştir. Bkz. BOA, MF.MKT. 172-42, R. 6 Mayıs 1309/M. 21 Mayıs 1893.

¹⁴⁴ Madde 22. Bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitimi...*, s. 105-106.

¹⁴⁵ Ülke genelinde bu nedenle 1880 ardından birçok öğretmen istifa etmiştir. Bkz. Somel, *a.g.e.*, s. 184-185, 206-207.

¹⁴⁶ Debreli Abbas Efendi Ülgün'e tayin edilir. 890 kuruş harcırah verilir. Bkz. BOA, MF.MKT. 51-57, 22 Şaban 1294/1 Eylül 1877.

¹⁴⁷ BOA, MF.MKT. 51-79, H. 25 Şaban 1294/M. 4 Eylül 1877.

¹⁴⁸ Draç ve Kavaye rüşdiye öğretmenleri buna son verilerek vaktinde maaş ödenmesini istemişlerdir. Bkz. BOA, MF.MKT. 65-41, H. 25 Recep 1297/M. 3 Temmuz 1880.

yarısını almalarında görülmekteydi.¹⁴⁹ Bu durum İşkodra'daki rüşdiyelere mahsus değildi. İlköğretim öğretmenleri için de geçerliydi.¹⁵⁰ Ancak bu süreç kimi zaman birkaç aydan uzun sürmekteydi. Daha garibi yeni atamaların dışında çeşitli gerekçelerle bulundukları okuldan başka bir okula görevlendirilen öğretmenlerin de bunu yaşanmasıydı. Bu ise vilayet içinde başka bir kazada vekâleten çalışanların maaşlarının yarısını ve bazen tamamını uzunca bir süre alamamaları demekti. 13 Kasım 1896'da Draç rüşdiyesi muallim-i evveliyken vekâleten Akçahisar'a nakledilen öğretmen işine vaktinde başladığı halde 10 aydan uzun bir süre maaş almamıştı.¹⁵¹ Yine vekâleten Akçahisar'da görevlendirilen ve 16 aydır maaşını alamayan İşkodra rüşdiyesi öğretmeni bunu gösterir.¹⁵²

3. Rüşdiyelerde Denetim ve Şikâyet

Rüşdiye öğretmenleri hakkında idari denetimlerle¹⁵³, öğrenci, veli ve ahali vasıtasıyla şikâyetler yapılabilmekteydi. İdari şikâyetler genellikle kaymakam ile maarif müdürü vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. İşkodra maarif müdürünün vilayet merkezinde en yüksek derecedeki okulun rüşdiye olduğunu belirttiği yazısında muallim-i evvelden şikâyetçiydi. Buna göre Dârümuallimîn-i İbtidaiye Nizamnamesinin 24. maddesince ehliyetnâme alacakların imtihanları vilayet ve livalarda idadi heyetince yapılacaktı. Vilayet merkezinde idadi olmadığından vazife rüşdiye muallim-i evvelinindi. Maarif müdürünün taleplerine rağmen vilayetteki öğretmen açığını kapatmak üzere ehliyetname verilecek imtihanlar yapılamıyordu. Böylece köy okulları öğretmensiz kalıyordu. Sonuçta muallim-i evvel Hamid Efendi'nin azliyle *usûl-i cedîdeye* vakıf bir başkasının tayini nezaretten istenmiştir. Nezaretin cevabında Hamid Efendi'nin azline gerek kalmadan Debre'ye tayin edildiği bildirilmiştir.¹⁵⁴ Ancak Hamid Efendi, işine İşkodra'da devam etmiştir.

İşkodra maarif müdürü İşkodra rüşdiyesindeki diğer öğretmenlerden de şikâyetçiydi. Bunlardan *iktidar ve dirayetten mahrum* olan muallim-i sâni ile riyazi öğretmenleri yerine başkalarının arandığını bildirmiştir. Ayrıca

¹⁴⁹ BOA, *MF.MKT.* 1029-34, R. 23 Teşrinisani 1323/M. 6 Aralık 1907.

¹⁵⁰ Erken, "İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarında Öğretmen...", s. 146.

¹⁵¹ BOA, *MF.MKT.* 373-52, R. 25 Temmuz 1313/M. 6 Ağustos 1897.

¹⁵² BOA, *MF.MKT.* 422-45, 17 Recep 1316/1 Aralık 1898.

¹⁵³ Üçer aylık cetvellerle rüşdiye öğrenci ve muallimlerinin devam ve mevcutlarını merkeze iletmeleri denetimin parçasıdır. 1903'e İşkodra rüşdiyesinin dört muallimiyle öğrenci sayılarını gösterir cetvel için bkz. BOA, *MF.İBT.* 131-55, 15 Zilhicce 1320/23 Mart 1903.

¹⁵⁴ BOA, *MF.MKT.* 1133-20, R. 4 Mayıs 1325/M. 17 Mayıs 1909.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Hamid Efendi'nin ahlak ve kabiliyetsizliğinden öğrenciler devamsızlık yapmaktaydı. Bu nedenlerle *koca vilayet merkezindeki rüşdiye öğrenci sayısı iyice azalmış, 60'ın altına inmişti*. Bunda her ne kadar askeri rüşdiyeye gidenler etkili ise de neticede öğrenci sayısı azalmıştı. Bu sebeple muallim-i evvelin yerine dârümuallimîn-i rüşdiye mezunu muktedir birinin tayini istenmiştir. Hamid Efendi'nin tayin edileceği bir yer bulunamazsa Draç idadisindeki ahlak ve kitabet ile birinci ve beşinci sınıf Türkçe öğretmenliklerine ya da başka öğretmenliklere gönderilebileceği teklifi nezarete iletilmiştir. Nezaretin buna yanıtı öğretmenin *azledilmeden* tembihi şeklindeydi.¹⁵⁵

Genellikle maaşlarını alamadıklarından şikâyet eden öğretmenler görev yerlerindeki değişikliklerden de hoşnutsuzdu. Draç rüşdiyesi muallim-i evveli iken 13 Ocak 1897'de Akçahisar rüşdiyesine vekâleten görevlendirilen Salih Hulusi Efendi maaşını alamadığını nezarete bildirerek asıl görev yeri olan Draç'a dönmek istemiştir. Dilekçede Akçahisar rüşdiyesi muallim-i evveli İbrahim Efendi hakkındaki şikâyetlerden sebeple eğitimin aksamaması için üç aylığına becayişlerinin yapıldığı anlaşılmıştır. Nezaretin ifadesinde Salih Hulusi Efendi'nin asıl memuriyetine, Draç'a iadesi istenmiştir. Akçahisar rüşdiyesi muallim-i evveli İbrahim Efendi'nin orada kalması zararlı olacaksa başka bir yere nakli bildirilmiştir.¹⁵⁶ İbrahim Efendi hakkındaki şikâyetlerden sebeple geçici bir çözümle Draç rüşdiyesinde görevlendirilmiştir. Ancak Draç rüşdiye öğretmeni mağdur edildiğinden buna son verilmiştir.

Akçahisar rüşdiyesinden başka bir yerde görevlendirilmesi istenilen İbrahim Efendi vilayet merkezine gönderilmiştir. Lakin İşkodra rüşdiyesi muallim-i evveli bulunduğu bir yıldan sonra benzer şikâyetlerin odağındadır. İbrahim Efendi'den ahali ve daha özelde veliler memnun değildi. Akçahisar'da iken ahaliyle anlaşamamış, *ahlak ve hiddeti* yüzünden İşkodra'ya nakledilmişti. Ancak burada öğrencilerinden birisine hakaret etmiş, yakasından tutarak hırpalamış hatta öğrencinin feryatları dışarıdan işitilmiştir. Öğrencinin tartaklanması üzerine velisi şikâyetçi olmuştur. İlgili tahkikatta ikinci sınıf öğrencisi Mustafa Nazmi'nin diğer öğretmenlerin ifadesiyle herhangi bir terbiyesizliğine tesadüf edilmediği, okuldan tardını gerektirecek bir hareketinin olmadığı anlaşılmıştır. Çalışkanlığı ile öne çıkan

¹⁵⁵ BOA, MF.MKT. 1133-20, H. 28 Cemaziyelevvel 1327/M. 17 Haziran 1909.

¹⁵⁶ BOA, MF.MKT. 373-52, R. 25 Temmuz 1313/M. 6 Ağustos 1897; BOA, MF.MKT. 373-52, R. 2 Teşrinievvel 1313/M. 14 Ekim 1897.

öğrencinin velisinin şikâyeti maarif müdürlüğünce işleme alınmıştır. İddialara cevap veren İbrahim Efendi sadece kendisinin değil diğer öğretmenlerin de maaşlarını aylardır alamadığını, mağduriyetlerini ifadeyle hakkındaki iddiaların yersizliğini belirtmiştir. İşkodra valisi, İbrahim Efendi'nin yerine uygun birisi bulunana kadar muallim-i sâni Kazım Efendi'nin 1 Ekim 1898'de vekâleten görevlendirildiğini Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. Böylece düzenden çıkan öğrenciler yola koyulacaktı. İbrahim Efendi bu defa *hiddet ve şiddet ile amirine itaatsizliği* nedeniyle Draç rüşdiyesinde görevlendirilmiştir. İbrahim Efendi'nin işine yakışmayan tavırları *hissedilse bile* aslında maarif müdürü ile aralarındaki kişisel husumet nedeniyle işin bu noktaya geldiği anlatılmıştır. 16 aydır maaş alamamasının bunda etkili olduğundan azledilmeden, açıkta kalmasındansa Draç rüşdiyesine tayininin faydalı olacağı nezarete iletilerek buna müsaade istenmiştir.¹⁵⁷

İbrahim Efendi örneğinde görüldüğü üzere öğretmenler hakkındaki şikâyetlerde sonuç değişmemiştir. Öğretmenler meslekten atılmak bir yana çoğu zaman daha merkezi yerlerde görevlendirilmişlerdir. Bunun nedeni öğretmen ihtiyacıydı. Nitekim kusur ve eksiklikleri kabul edilen, öğretmenlik yapmalarının sakıncalı olduğu belirtilenler dahi azledilmeyerek başka okullara tayin edilmişlerdir. Sıklıkla tesadüf edilen bu sorunların hallinde geçici çözümlerden öteye gidilememiştir.

Okullarda nizama uygun eğitim verilip verilmediği, öğretmenlerin iş devamları ile öğrencilerin mevcudiyeti eğitim müfettişlerince denetlenmekteydi. İşkodra rüşdiyesinin ilk öğretmeni Davut Efendi 14 yılı aşkın hizmet verdiği görevi ardından 1870'de¹⁵⁸ vilayet eğitim müfettişliğine atanmıştır. Bu görevi 23 Kasım 1880'e kadar sürmüştür.¹⁵⁹ Davut Efendi'nin, okulların denetimiyle ilgili vazifesinde kendisiyle ilgili iddialar da mevcuttu. 1873'te İşkodra rüşdiyesi muallim-i evveli Mehmed Arif Efendi'nin nezarete ilettiği dilekçesinde Davut Efendi'nin İşkodra rüşdiyesi muallim-i sâni olan kardeşi için kendisini *küçümsediği ve baskı yaptığı* ileri sürülmüştür. Nezaret,

¹⁵⁷ BOA, *MF.MKT.* 422-45, H. 27 Şevval 1315/M. 21 Mart 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, R. 12 Mart 1314/M. 24 Mart 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, H. 9 Zilkade 1315/M. 1 Nisan 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, H. 1 Rabiulevvel 1316/M. 20 Temmuz 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, H. 14 Recep 1316/M. 28 Kasım 1898; BOA, *MF.MKT.* 422-45, 17 Recep 1316/1 Aralık 1898.

¹⁵⁸ Devlet salnameleri bunu gecikmeli olarak 1875-1876'da gösterir. Bkz. *D.S.*, H. 1292/M. 1875-1876, s. 151; *D.S.*, H. 1293/M. 1876-1877, s. 154.

¹⁵⁹ Bardhi, *a.g.e.*, s. 49-51.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

vilayetten konunun tahkikini istemiştir.¹⁶⁰ Ancak vilayetin incelemede bulunmadığı 1876'da Maarif Nezareti'nin Davut Efendi hakkındaki iddiaların araştırılmasını yeniden hatırlatmasından anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Müfettiş Davut Efendi hakkındaki iddialar göreve geldiği ilk günlerden itibaren devam etmiştir. Ancak hakkındaki incelemeler neticelendirilmemiştir. Hatta Davut Efendi'yi şikâyet eden İşkodra muallim-i evveli Mehmed Arif Efendi hakkında işlemler yapılmıştır. Arif Efendi'nin *yetersizliği ve işini ihmali* nedeniyle başka bir yerde görevlendirilmesi İşkodra kaymakamının ifadesiyle vilayetin aldığı karar nezaret tarafından uygun bulunmuştur. Arif Efendi'nin yerine tayin edilecek öğretmen arandığı ve bulunduğu gönderileceği vilayete bildirilmiştir.¹⁶²

Arif Efendi'nin, vilayet idaresinin talebiyle başka yerde görevlendirildiği 1880-1881 verilerinde görülmektedir. Bu tarihlerde İşkodra rüşdiyesi muallim-i evveli Süleyman Efendi'dir.¹⁶³ Arif Efendi'nin İşkodra rüşdiyesinden uzaklaştırılması 1892'ye kadar sürmüştür. Bu yıl İşkodra rüşdiyesi muallim-i evveli yeniden Arif Efendi'dir.¹⁶⁴ Nitekim 1897'de haç vazifesini ifa için maarif idaresi vasıtasıyla nezarete iletilen izin talebinde de İşkodra rüşdiyesinin muallim-i evvelidir.¹⁶⁵

Denetimler neticesinden İşkodra rüşdiyesinden uzaklaştırılan Arif Efendi eski görevine dönmüştür. Bunun maarif müdürlüğündeki değişikliklerle ilgili olduğu düşünülebilir. Ancak bu dönemde maarif müdürü 1890-1896'da Davut Şükrü; 1896'de Abdullah Efendi ve 1897-1900'de Mehmed Efendi'dir.¹⁶⁶ Bu nedenle değişiklikte vilayetteki öğretmen ihtiyacının etkisi daha muhtemeldir. Haç vazifesinden vilayete dönen Arif

¹⁶⁰ BOA, *MF.MKT.* 9-104, H. 11 Muharrem 1290/M. 11 Mart 1873.

¹⁶¹ BOA, *MF.MKT.* 38-127, H. 7 Cemaziyelahir 1293/M. 30 Haziran 1276.

¹⁶² BOA, *MF.MKT.* 57-117, H. 28 Cemaziyelahir 1295/M. 29 Haziran 1878

¹⁶³ *D.S.*, H. 1298/M. 1880-1881, s. 279; *D.S.*, H. 1299/M. 1881-1882, s. 268; *İ.V.S.*, H. 1299/M. 1881-1882, s. 55.

¹⁶⁴ *İ.V.S.*, H. 1310/M. 1892-1893, s. 36; *İ.V.S.*, H. 1312/M. 1894-1895, s. 26; *İ.V.S.*, H. 1315/M. 1897-1898, s. 57; *M.S.*, H. 1316/M. 1898-1899, s. 824.

¹⁶⁵ Nezaretin cevabında, kendi maaşından ödeyerek yerine vekâleten birisini bırakabilecekti. Bkz. BOA, *MF.MKT.* 372-48, H. 3 Eylül 1313/M. 15 Eylül 1897.

¹⁶⁶ *D.S.*, H. 1308/M. 1890-1891, s. 764; *D.S.*, H. 1309/M. 1891-1892, s. 796; *D.S.*, H. 1310/M. 1892-1893, s. 804; *D.S.*, H. 1311/M. 1893-1894, s. 834; *D.S.*, H. 1312/M. 1894-1895, s. 852; *D.S.*, H. 1313/M. 1895-1896, s. 952; *D.S.*, H. 1314/M. 1896-1897, s. 896; *D.S.*, H. 1315/M. 1897-1898, s. 852; *D.S.*, H. 1316/M. 1898-1899, s. 672; *D.S.*, H. 1317/M. 1899-1900, s. 632; *D.S.*, H. 1318/M. 1900-1901, s. 672.

Efendi İşkodra rüşdiyesinde değil 1899-1901'de Akçahisar rüşdiyesinde muallim-i evveldir.¹⁶⁷ Ayrıca Arif Efendi hakkındaki şikâyetler Akçahisar'da sürmüştür. 1900'de vilayet maarif müdürlüğünden nezarete Arif Efendi'nin maarif müdürlüğünden habersizce vilayet merkezine gittiği iletilmiştir. Okulunu izinsiz terkinden dolayı azli istenmiştir. Nezaret bu talebe rağmen öğretmenin neden vilayet merkezine gittiğinin öğrenilmeden azlinin gerekmediğini belirtmiştir. Arif Efendi azledilmeden ve eğitimde aksaklığa meydan vermeden işin soruşturulması vilayetten istenmiştir.¹⁶⁸

Vilayette öğretmenlerin uygunsuzluklarının tespitinde çözüm görev yeri değişikliği idi. Bundan vilayetin sorunlara sistematik yaklaşmadığı düşünülebilir. Konunun daha teferruatlı değerlendirilmesi 1900 sonrasında. Artık birkaç öğretmenle sınırlı denetimlerin ötesinde tespitler yapılmıştır. Maarif Nezareti'nin 31 Ekim 1901'de İşkodra vilayeti maarif muhasebe memurluğuna gönderdiği emirnameyle Draç sancağındaki okullar denetlenmiştir. Nitekim 26 Ocak 1902'de Draç'a varılmıştır. Draç rüşdiyesiyle altında 160 öğrencinin bulunduğu ibtidaide takdir edilecek derecede iyi eğitim verilmekteydi. Buralardaki eğitim nizam ve usullere uygundu. Buradan Tiran'a geçilerek rüşdiye muallim-i evveli Abdülrahman Efendi'nin program dâhilindeki eğitimine rağmen kasabadaki ilk kademe okulların yetersiz ve yeni usulde eğitimden mahrumiyetleri belirtilmiştir. Tiran'dan Şiyak'a geçilerek burada rüşdiye bulunmadığı, mevcut ibtidailerde program dâhilinde eğitim verilmediğinden öğretmenlerin ihtar edildiği anlatılmıştır. Draç sancağının son kazası Kavaye'deki rüşdiyenin teftişi diğerlerinden daha teferruatlıdır. Buradaki okul açıldığından beri muallim-i evveli Mustafa Efendi'dir. Ancak okulu terk ederek kayınpederi Osman Ağa ile ticaretle meşguldür. Yine Kavaye'den merkeze iletilen cetveldeki 20 öğrenci aslında beş altıdan ibaretti. Bunun ötesinde 1901'de nizama aykırı şekilde öğrencilere şهادetnâme vermişti. Rüşdiyedeki düzensizlik ve beyanlardaki sahtecilikten Mustafa Efendi'nin *başka bir yere tayini* önerilmiştir. Aslında bundan evvel İşkodra'daki okulların ıslahı ve teftişi için Yanya vilayeti maarif müdürü Celal Efendi görevlendirilmişti. Celal Efendi Yanya'dan Kavaye'ye varmış, burada Mehmed Paşa'nın hanesine yerleşerek öğretmenlerle görüşmüştür. Öğretmenlere tembihatlarda bulunarak okullara uğramadan Tiran'a geçmiş ve yine rüşdiyeye uğramamıştır. Buradan Şiyak'a ve öğretmenleri görmeden Draç'a gitmiştir. Draç rüşdiyesinde bazı

¹⁶⁷ M.S., H. 1317/ M. 1899-1900, s. 920; M.S., H. 1318/ M. 1900-1901, s. 1020; İ.V.S., H. 1319/ M. 1901-1902, s. 350.

¹⁶⁸ BOA, MF.MKT. 507-23, R. 11 Mayıs 1316/M. 4 Mayıs 1900; BOA, MF.MKT. 507-23, 6 Mayıs 1316/19 Mayıs 1900.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

öğretmenlerle görüşerek vapurla İşkodra'ya geçmiştir. İşkodra maarif muhasebe memuru yaptığı denetimde kendisinden evvel bu işle görevlendirilen müfettişi değerlendirmiştir.¹⁶⁹ Böylece denetimlerin aslında yüzeysel olduğu ortaya konulmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrasında açtığı ve 1860 öncesinde yaygınlaştırmaya çalıştığı rüşdiyelerden birisi, 1856'da İşkodra'da açılmıştır. İmparatorluğun her yerinde tesisi kararının alındığı rüşdiyelerin İşkodra'da açılmasıyla burada eğitime verilen önem ortaya konulmuştur. İşkodra'nın ardından Tiran'da rüşdiye açılarak buna hız verilmiştir. Nitekim zamanla vilayetin birçok kaza merkezinde rüşdiye inşa edilmiştir. Bu rüşdiyelerin giderleri nizamnameye rağmen İşkodra'nın öneminden sebeple çoğunlukla merkezi bütçeden karşılanmıştır. Böylelikle okulların ihtiyaçları giderilerek eğitim ile bölgedeki ecnebi propagandaları önlenmek istenmiştir. Halkın Osmanlı Devleti'nin resmi okullarına rağbet göstermesi amacıyla yapılan fedakârlıklarla sayıları artırıldığı halde nitelik ve öğrenci sayısı bakımından İşkodra'daki rüşdiyeler istenilen derecede iyileştirilememiştir. Giderlerin teminindeki sıkıntıların aşılabilmesi bunda etkiliydi. Ancak nitelikli öğretmen teminindeki sorunlar daha önemliydi. Nitekim vilayet maarif idaresi rüşdiyelerde görevlendirmek üzere yeni usulde eğitime vakıf, darülmualimin-i rüşdiye mezunu öğretmen bulmakta başarısızdı. Ancak bunda tek başında vilayet idarecilerinin yapabileceği bir şey yoktu. Bu, ülkenin genel bir sorunuymuştu. Yeterli sayıda olmayan mezunların teminiyle ödenecek maaşlar için kaynak yaratılamaması birleştiğinde İşkodra açısından durum daha kötü bir hal almaktaydı.

Vilayetin eğitimle alakalı yenilik ve ıslahatlar ile atılması gereken adımların farkında olmasına rağmen her defasında mali imkansızlıklarla karşılaşması Tanzimat ve II. Abdülhamid Devirleri boyunca sürmüştür. Her ne kadar II. Abdülhamid Devri'nde imparatorluk genelinde eğitimdeki ivme inkâr edilemese de sayılan kısıtlılıklar İşkodra için varlığını korumuştur. Bu açıdan rüşdiye programlarındaki değişikliklerin İşkodra'da tatbik edildiğinin anlaşıldığı süreçte eldeki öğretmen ihtiyacının giderilemeyeşi yine karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Tanzimat Devri ve ardından eğitimde ıslahat girişimlerindeki genel bir çıkmaz olarak karşımızdadır. Eğitimde

¹⁶⁹ BOA, *MF.MKT.* 667-38, H. 23 Zilkade 1319/M. 3 Mart 1902.

İLKAY ERKEN

gerekliliklerin tespiti bir aşama iken bunun tatbiki için gereken eğitimli kadroların yetiştirilmesi daha önemli bir aşamaydı. Eğitimde ıslah ve yenilik kararları neticesinde bunun hangi kademedan itibaren tatbik edileceği üzerine etraflıca düşünülmemesi çıkan karışıklıkların nedeniydi. Modern eğitim kurumları olarak tasarlandığı halde rüşdiyelerin imparatorluk genelindeki gibi İşkodra’da da istenilen düzeyde başarı sağlayamaması bunun sadece bir örneğiydi.

Okulların teftişinde yerelden ve merkez idarece memur edilenler görevlerini usulen yapmışlardır. Ayrıca 1902’deki denetimden hareketle maarif istatistiklerindeki bilgiler Kavaye rüşdiyesindeki öğrenci sayısındaki gibi sorgulanmalıdır. Bu ihtiyaç diğer kaynaklar için de geçerli olsa da maarif gibi sayısal verilerin kullanıldığı kamu hizmetlerinde bunun iltiması daha mümkündür. Atamalarda, maaşlarda ve fazladan öğretmen tayininde öğrenci sayısının dikkate alındığı kabul edilirse denetimlerin layıkıyla yapılmadığı sistemde bu gibi durumlar mümkündür. Üstelik okullardaki çocukların genellikle kaybedilen işgücü olarak görüldüğü toplumlarda ahalinin şikâyetleri nadirdir. Bu sebeple maarif idaresindeki memurların/öğretmenlerin mevcut konumlarını muhafaza temelindeki ilişkilerle kalitenin sorgulanmasına imkân vermeyen, denetlenmeyen bir sistemin ortaya çıktığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.): 98-22, 282-61.

Sadâret Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL.): 73-19.

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât (DH.TMIK.S.): 27-16.

Îrâde Meclis-i Vükelâ (İ.ML.): 57-5.

Îrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.): 333-14308, 372-16330.

Maarif Mektubi Kalemi (MF.MKT.): 10-101,1029-34, 1051-74, 1104-30, 11-128, 1133-20, 117-59, 125-105, 13-110,142-16, 142-45, 172-42, 182-112, 186-85, 372-48, 373-52, 33-70, 38-127, 422-45, 432-20, 450-44, 454-20,467-1, 470-61,507-23, 51-192, 51-57, 51-79, 52-92, 57-117, 65-41, 659-53, 667-

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

38, 672-47, 688-63, 69-38, 757-27, 790-72, 872-30, 877-23, 896-24, 9-104, 995-45, 20-22, 940-67.

Maarif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.): 131-55, 114-56, 272-96, 29-123, 320-15, 349-91.

Teftişat-ı Rumeli Umum Evrakı (TFR.I.UM.) 1-12.

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV.) 230-26.

2. Salnameler

2.1. Devlet Salnamesi (D.S.)

D.S., H. 1274- D.S., H. 1293

D.S., H. 1295- D.S., H. 1305

D.S., H. 1308- D.S., H. 1318

2.2. İşkodra Vilayet Salnamesi (İ.V.S.)

İ.V.S., H. 1299/M. 1881-1882.

İ.V.S., H. 1310/M. 1892-1893.

İ.V.S., H. 1312/M. 1894-1895.

İ.V.S., H. 1315/M. 1897-1898.

İ.V.S., H. 1316/M. 1898-1899.

2.3. Maarif Salnamesi (M.S.)

M.S., H. 1316/M. 1898-1899.

M.S., H. 1317/M. 1899-1900.

M.S., H. 1318/M. 1900-1901.

M.S., H. 1319/M. 1901-1902.

M.S., H. 1321/M. 1903-1904.

3. Tetkik Eserler

AKSOY, Hasan; “Kınalızâde Ali Efendi” *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 416-417.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, (haz.) Muzaffer Albayrak ve Kevser Şeker, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2014.

BARDHİ, Ali, *Müfettiş Davut Boriçi'nin Günlüğünde (1870-1877) İşkodra Vilayeti'nde Eğitim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2009.

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, *DİA*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, ss. 514-516.

_____, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun”, *DİA*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, ss. 516-518.

CİHAN, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014.

DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. 15, ss. 44-60.

ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

ERKEN, İlkay, “İşkodra Vilayetinde İdâdiler (1889-1912)”, *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, ss. 1783-1807.

_____, “İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarında Öğretmen Temini ve Denetimi”, *Studies of the Ottoman Domain*, C. 8, S. 15, Ağustos 2018, ss. 141-157.

_____, “İşkodra Vilayetinde İlköğretim Okullarının Giderlerinin Temini”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 13, Kasım 2018, ss. 69-81.

_____, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nedim İpek, Samsun 2014.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.

HALİS, İsa, *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi*, Serhat Kitabevi, Konya 2005.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ'NDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Maarif-i Umumiye-i Celilesi İstatistiği, 1310-1311 Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsustur, Matbaa-yı Osmanîye, Dersaadet ty.

OLGUN, Said, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Harbiye”, *DİA*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, ss. 115-119.

ÖZTAŞ, Sezai and Candan, Ahmet Sait, “Renovation Efforts in the Ottoman Education System until Tanzimat”, *World Applied Sciences Journal*, Volume 19 Number 8, 2012, pp. 1225-1228.

ÖZTÜRK, Cemil, “Rüşdiye”, *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 300-303.

SARI, Nil, “Mekteb-i Tıbbiyye”, *DİA*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, ss. 2-5.

SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (çev.) Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

ŞANAL, Mustafa, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdulhamid*, C. 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, ss. 375-403.

TEKELİ, İlhan ve İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

TEKELİ, İlhan, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 466-475.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

ÜNAL, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

EKLER

Ek 1: Rüşdiye Muallimliği için Kullanılan Ehliyetnâme Örneği.

BOA, MF.MKT. 1029-34, R. 2 Eylül 1323/M. 15 Eylül 1907.

Ek 3: Sicil-i Osmanî Tezkiresi Örneği.

اسم و شهرتی	بدرستک اسمیه	سنی	صنعت و صفت و معیشتی	تاریخ و محل ولادت	مذهبی	انتخاب صلاحیتی
موفق جریک زاده	بورونجه 2	۲۰	نیه	صنعت بورونجه	سلم	
۱۴۸۹						

اشکالی			نیل اقامتی				
بوی	کوز	حقیق	علامت	مملکت	داڑه	محل	زقاق
ارر	ماه قلمه	تم	قریه درج	صافان	۶		

بالاده اسم و شهرت و حال و صفتی محرر اولان رستم مقید به اسم انا
 دولت علیه نیک تابعیتی حائر اولوب اول صورتله جریده نفوسده
 مقید بولندیقی مشعر اشبو تذکره اعطا قلندی

BOA, MF.MKT. 1029-34, R. 5 Kanunuevvel 1321/M. 18 Aralık 1905.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE RÜŞDİYELER

Ek 4: Sicil-i Ahval Tezkiresi Örneği.

[illegible]

BOA, *MF.MKT.* 1029-34, R. 10 Eylül 1323/ M. 23 Eylül 1907.